

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO

Kraków, dnia 27 października 2025 r.

Poz. 6036

UCHWAŁA NR XXI/199/25 RADY GMINY MSZANA DOLNA

z dnia 17 października 2025 roku

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Mszana Dolna na lata 2025 – 2028”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 1153) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 ze zm.), po uzyskaniu pozytywnej opinii Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Rada Gminy Mszana Dolna uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się do realizacji „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Mszana Dolna na lata 2025 - 2028” stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Mszana Dolna.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Małopolskiego.

Przewodniczący Rady Gminy

Jan Chorągwicki

**Załącznik do uchwały nr XXI/199/25
Rady Gminy Mszana Dolna
z dnia 17 października 2025 r.**

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY MSZANA DOLNA
NA LATA 2025 - 2029**

Mszana Dolna 2025

Spis treści

Streszczenie programu	5
Wstęp	14
 I. CZĘŚĆ ANALITYCZNA	 16
1. Podstawy prawne	16
1.a Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	18
2. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	26
2-a Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	26
2-b Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	34
3. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	50
 II. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY	 56
1. Zarys historii obszaru gminy	56
2. Krajobraz kulturowy	58
3. Zabytki nieruchome	59
4. Zabytki ruchome	62
5. Zabytki archeologiczne	64
6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	65
7. Dziedzictwo niematerialne	65
8. Podsumowanie zasobu	66
 III. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	 70
1. Cel strategiczny	70

2. Priorytety programu opieki nad zabytkami	72
3 Kierunki działań programu opieki nad zabytkami	72
4. Zadania programu opieki	73
5.Instrumenty realizacji programu opieki nad zabytkami	77
 IV. ANEKSY	 87
1. Aktualizacja gminnej ewidencji zabytków przegląd terenowy 2025	88
2. Wykaz stanowisk archeologicznych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków	129

STRESZCZENIE
PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY MSZANA DOLNA
NA LATA 2025 - 2029

Zgodnie z metodologią dokumentów strategicznych pełna treść dokumentu jest uzupełniona skrótem/streszczeniem zawierającym najważniejsze ustalenia i wnioski. W celu zapoznania się ze źródłowym i kompletnym materiałem analitycznym konieczne jest sięganie do pełnej wersji opracowania.

Prezentowany dokument stanowi realizację zobowiązania prawnego nałożonego na gminy na mocy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity: Dz. U. z 2024 r. poz. 1292, 1907, z 2025 r. poz. 537 i 1168.).

Program opieki nad zabytkami, to dokument strategiczny gminy, który nie stanowi prawa miejscowego, lecz służy kształtowaniu polityki w danym sektorze odpowiedzialności samorządu oraz zapewnia komplementarność działań w wymiarze gminy i regionu.

Dokument składa się z części analitycznej oraz syntetycznej, zawierającej faktyczny zapis programu, w postaci strategii działań ochronnych. Wnioski i zalecenia umieszczono w niniejszej syntezie dokumentu.

Część analityczna zwiera omówienie podstaw prawnych ochrony zabytków w Polsce, omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego gminy przez odwołanie do strategicznych celów polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz powiązania z dokumentami programowymi wojewódzkimi i powiatowymi. Scharakteryzowano relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy oraz dokonano charakterystyki zasobów zabytków z terenu gminy.

Założenia programowe gminnego programu opieki nad zabytkami:**1. CEL STRATEGICZNY**

W Krajowym programie ochrony zabytków na lata 2014 – 2017 sformułowano cel strategiczny działań ochronnych w skali kraju. Mimo upływu czasu i opracowania rozmaitych nowych dokumentów, to sformułowanie pozostaje aktualne i trafne. Można traktować je jako punkt wyjścia dla budowania strategii lokalnych i regionalnych.

Zatem wychodząc z założenia, że ponadczasowym i nadrzędnym celem działania jest:

Wzmacnianie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków

Przy uwzględnieniu celu określonego w kolejnych wojewódzkich programach ochrony zabytków, który brzmi:

Zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego Małopolski dla rozwoju gospodarczego regionu i zapewnienia wysokiej jakości życia Małopolan

Oraz biorąc pod uwagę zapisy ustawowe (art. 87 ustawy z dnia 23.07.2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), co do celów opracowywania wojewódzkiego, powiatowego i gminnych programów opieki nad zabytkami, którym przyporządkowano odpowiednie kierunki i działania, wskazuje się jako główny cel programu:

CEL STRATEGICZNY

programu opieki nad zabytkami Gminy Mszana Dolna na lata 2025 – 2029:

**DOSTRZEGANIE UNIKALNYCH WARTOŚCI DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
SPOŁECZNOSCI LOKALNYCH.**

z czego wynika wskazanie operacyjne:

**KONSEKWENTNA REALIZACJA DZIAŁAŃ NA RZECZ OCHRONY ZASOBÓW
LOKALNEGO, MATERIALNEGO I POWIĄZANEGO Z NIMI
NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
GMINY MSZANA DOLNA,
ZE WZGLĘDU NA ZNACZENIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO,
JAKO FUNDAMENTU BUDOWANIA WIĘZI MIĘDZYPOKOLENIOWEJ
I KSZTAŁTOWANIA PAMIĘCI HISTORYCZNEJ STANOWIACEJ ŹRÓDŁO
LOKALNEJ TOŻSAMOŚCI KULTUROWEJ.**

Realizacji celu strategicznego służyć mają priorytety działania:

2. PRIORYTETY PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

1. Wzmacnianie i upowszechnianie społecznego zrozumienia i akceptacji wartości dziedzictwa materialnego i niematerialnego, jako podstawy skutecznej ochrony zabytków i tradycji regionu; /za pośrednictwem działań informacyjnych adresowanych do właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych oraz do całej społeczności gminy – wykorzystanie mediów i innych form komunikacji społecznej/
2. Ochrona kapliczek przydrożnych, jako dokumentów historii i tradycji regionu oraz historycznych akcentów w krajobrazie kulturowym wsi;
/inicjowanie i wspieranie prac konserwatorskich, popularyzowanie dobrych praktyk wykonawczych/
3. ochrona krajobrazu kulturowego, jako wartości przyrodniczo – kulturowej, decydującej o jakości życia mieszkańców Gminy i ciągłości tradycji miejsca.
/uwzględnianie tej problematyki w dokumentach planistycznych i zagospodarowaniu przestrzennym Gminy/
4. Poszukiwanie rozwiązań sprzyjających zachowaniu tradycyjnego budownictwa drewnianego; /akcja informacyjna, informowanie o źródłach finansowania i mechanizmach wspierania właścicieli obiektów zabytkowych /

3 KIERUNKI DZIAŁAŃ PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Działania strategiczne

- wzmacnianie partnerstwa i inicjowanie współdziałania z innymi strukturami państwowymi i samorządowymi oraz organizacjami pozarządowymi oraz indywidualnymi właścicielami obiektów zabytkowych w celu zwiększenia skuteczności ochrony i opieki nad zabytkami,
- tworzenie warunków dla zagospodarowania obiektów zabytkowych na cele użytkowe, z poszanowaniem autentycznej substancji i formy zabytku,
- aktywizacja społecznej opieki nad zabytkami przez upowszechnianie informacji o wartości dziedzictwa oraz dobrych praktykach z zakresu ochrony budownictwa tradycyjnego,
- działanie prawne, organizacyjne i informacyjno - edukacyjne na rzecz budowy systemu ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego
- ochrona dziedzictwa kulturowego w obszarach wiejskich – inicjowanie działań w celu aktywnej ochrony wybranych obiektów dokumentujących tradycyjną zabudowę mieszkalną i gospodarczą (architektura drewniana, zabytki techniki, kapliczki), ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

4. ZADANIA PROGRAMU OPIEKI

- w odniesieniu do obszarów wskazanych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

a. W zakresie kształtowania i inicjowania działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami:

- łączenie kultywowania tradycji – dziedzictwa niematerialnego (strój, obrzędowość, śpiew i muzyka, uroczystości lokalne) z obiektami zabytkowymi, dla uzyskania efektu trwałej i konsekwentnie aktualizowanej obecności zabytków w życiu wspólnot lokalnych.
- promowanie wartości dziedzictwa materialnego i niematerialnego z terenu Gminy

- inicjowanie akcji edukacyjnych na temat wartości zasobu zabytków gminy, specyfiki regionalnej i znaczenia dziedzictwa kulturowego oraz ochrony krajobrazu kulturowego, za pośrednictwem publikacji, mediów, szkół, stowarzyszeń, muzeów i przy współpracy z jednostkami województwa małopolskiego;
- wspieranie inicjatyw na rzecz badania, dokumentowania i eksponowania zabytków – zamieszczanie informacji na stronie internetowej Gminy, konkursy szkolne, wsparcie dla regionalistów;
- propagowanie działań na rzecz rozpoznawania i dokumentowania wartości oraz zagospodarowania dla obszarów cennych w kontekście historyczno – krajobrazowym (kompleksy hal, historyczne zespoły zabudowy).
- upowszechnianie informacji w zakresie wartości, specyfiki, zagrożeń i przepisów dotyczących ochrony zabytków – opracowanie i umieszczenie informacji w mediach elektronicznych, w portalu informacyjnym Gminy;
- sprzyjanie kultywowaniu regionalnych tradycji niematerialnych o istotnym w skali województwa znaczeniu, stanowiących ważny wkład Gminy w dziedzictwo kulturowe regionu (tradycje górali Zagórzan).

b. W zakresie organizacyjno-prawnym:

- konsekwentne uwzględnianie potrzeb ochrony zabytków, w tym zabytków archeologicznych i krajobrazu kulturowego w dokumentach planistycznych Gminy.
- uwzględnienie zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w dokumentach planistycznych dotyczących sytuacji kryzysowych i szczególnych zagrożeń.
- regulowanie presji inwestycyjnej w sąsiedztwie chronionych obiektów i zespołów zabytkowych w celu zachowania ich czytelności i odrębności w krajobrazie kulturowym miejscowości.
- ograniczenie rozpraszania zabudowy w związku z ochroną krajobrazu, w imię zasad ochrony i zrównoważonego rozwoju (za pośrednictwem aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego).
- kontynuacja wsparcia działań konserwatorskich odnośnie kapliczek przydrożnych i tradycyjnego budownictwa drewnianego

c. W zakresie dokumentacji i badań:

- wspieranie regionalistów i osób dokumentujących lokalne dziedzictwo kulturowe.
- budzenie ciekawości historii i kultury lokalnej wśród młodzieży szkolnej przez inicjatyw służących dokumentowaniu (fotografie, rysunki, opisy, zbieranie informacji historycznych i legend) historii rodzinnych, kapliczek, nagrobków na cmentarzach parafialnych oraz materialnych i niematerialnych reliktyw tradycji lokalnej, a także krajobrazów kulturowych – inicjowanie konkursów, nagradzanie aktywnych szkół i organizacji społecznych.
- bieżące aktualizowanie danych zawartych w gminnej ewidencji zabytków, w porozumieniu z właścicielami nieruchomości;

d. W zakresie finansowym:

- zabezpieczenie środków finansowych na działania informacyjne (media społecznościowe) odnośnie wartości dziedzictwa kulturowego gminy;
- kontynuacja wsparcia finansowego z funduszy Gminy prac konserwatorskich, szczególnie przy kapliczkach przydrożnych;
- korzystanie z dostępnych środków zewnętrznych dla poprawy stanu środowiska i krajobrazu kulturowego gminy;
- wykorzystanie środków własnych na promocję (informacja turystyczna, informacja historyczna, konkursy i działania aktywizujące miejscową społeczność) w zakresie uczestniczenia w dokumentowaniu i ochronie dziedzictwa.

e. W zakresie interwencyjnym:

- stały monitoring stanu zachowania, sposobu użytkowania zespołów i obiektów zabytkowych na terenie gminy (wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków).
- podejmowanie interwencji zgodnie z regulacjami prawnymi, przez zawiadomienie organów ochrony zabytków, w przypadku udokumentowania zagrożenia, lub niszczenia obiektu zabytkowego, lub natrafienia na przedmioty o charakterze archeologicznym.

f. W zakresie prac remontowo-konserwatorskich i utrzymania obiektów:

- Podjęcie wraz z właścicielem terenu działań związanych z zabezpieczeniem i zagospodarowaniem działki po spalonym kościele w Olszówce (potrzebny remont konserwatorski kamiennego ogrodzenia, formy upamiętnienia tradycji miejsca)
- Współpraca z Gorczańskim Parkiem Narodowym i właścicielami nieruchomości w zakresie działań na rzecz ochrony szaleńców i krajobrazu polan (hał) gorczańskich.
- Współdziałanie z Urzędem Wojewódzkim w zakresie utrzymania i konserwacji cmentarza z I wojny światowej.
- Inicjowanie i wsparcie kolejnych prac konserwatorskich przy kapliczkach przydrożnych.
- Wprowadzenie monitoringu i zabezpieczeń prewencyjnych wyposażenia kapliczek (np. fotopułapki, porozumienie z sąsiadami obiektów, monitoring wizyjny)

Instrumenty realizacji programu opieki nad zabytkami.

- Działania w ramach statutowych zobowiązań Gminy w oparciu o aparat administracyjny Gminy, w ramach funduszy w dyspozycji Gminy.
- Udział w projektach i programach na rzecz ochrony dziedzictwa inicjowanych przez województwo małopolskie oraz w projektach i programach rządowych (aktualne programy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego)
- Partnerstwa z instytucjami, organizacjami, osobami fizycznymi i prawnymi angażującymi się w działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.

Struktura realizacji zadań

Nr	Zadanie	Wykonawca	Termin realizacji
1.	W zakresie kształtowania i inicjowania działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami	Gmina oraz instytucje współpracujące	działanie bieżące
2.	W zakresie organizacyjno-prawnym	Gmina	działanie bieżące
3.	W zakresie dokumentacji i badań	Gmina oraz instytucje współpracujące	działanie bieżące

4.	W zakresie finansowym	Gmina i pozyskani sponsorzy oraz osoby fizyczne i prawne władające poszczególnymi zabytkami /właściciele/.	działania bieżące (w zależności od posiadanych środków finansowych)
5.	W zakresie interwencyjnym	Gmina we współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz Województwem Małopolskim	działania bieżące (w zależności od posiadanych środków finansowych i zaistniałych okoliczności)
6.	W zakresie prac remontowo-konserwatorskich i utrzymania obiektów	Gmina oraz instytucje współpracujące, w tym osoby fizyczne i prawne władające zabytkami	działania bieżące (w zależności od posiadanych środków finansowych)

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY MSZANA DOLNA
NA LATA 2025 - 2029**

Mszana Dolna 2025

Wstęp

Prezentowany dokument stanowi realizację zobowiązania prawnego nałożonego na gminy na mocy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity: Dz. U. z 2024 r. poz. 1292, 1907, z 2025 r. poz. 537 i 1168.). Ustawa określa zakres tematyczny i cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami. Program Opieki nad Zabytkami Gminy Mszana Dolna na lata 2025 – 2029 stanowi wymaganą prawnie aktualizację wcześniejszych dokumentów poświęconych tematyce opieki nad zabytkami.

Opracowanie programu, zgodnie z zalecaną metodologią postępowania, poprzedzono weryfikacją Gminnej Ewidencji Zabytków. W wyniku przeglądu obiektów uzyskano informację o stanie i zmianach zasobu zabytków na terenie Gminy.

Program opieki nad zabytkami, to dokument strategiczny gminy, który nie stanowi prawa miejscowego, lecz służy kształtowaniu polityki w danym sektorze odpowiedzialności samorządu oraz zapewnia komplementarność działań w wymiarze gminy i regionu.

Program, jako dokument strategiczny ma na celu ukierunkować i zoptymalizować działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a w szczególności zabytków nieruchomych i ruchomych, jako elementów o fundamentalnym znaczeniu dla kształtowania lokalnej tożsamości kulturowej oraz popularyzacji historii i kultury regionu.

Prezentowy projekt „Programu” został opracowany zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, a w szczególności zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity: Dz. U. z 2024 r. poz. 1292, 1907, z 2025 r. poz. 537 i 1168.), z uwzględnieniem wytycznych zawartych we wciąż aktualnym opracowaniu pt.: „Gminny Program opieki nad zabytkami – Poradnik metodyczny” wydanym przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w 2008 roku (rekomendowanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa do stosowania) oraz w oparciu współczesne wskazania metodologiczne w tym zakresie.

Dokument składa się z części analitycznej (rozdziały 1 – 6) oraz syntetycznej, zawierającej faktyczny zapis programu, w postaci strategii działań ochronnych.

W rozdziałach początkowych dokonano drobnych korekt faktograficznych, aktualizacji odniesień do innych, obowiązujących dokumentów strategicznych szczebli krajowego, powiatowego i gminnego oraz aktualizacji części analitycznych. Charakterystyka zasobu zabytkowego została oparta na weryfikacji stanu obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków przeprowadzonej w terenie w połowie 2025 r. (maj – czerwiec 2025). W części zawierającej strategię działań ochronnych uwzględniono dotychczasowe doświadczenia Gminy, stan faktyczny obiektów zabytkowych i na nowo sformułowano wskazania co do celów i kierunków postępowania.

Z satysfakcją można odnotować, że przegląd obiektów z obowiązującej gminnej ewidencji zabytków dostarczył wielu pozytywnych spostrzeżeń, które wynikają z faktu zrealizowania w ostatnich latach szeregu prac konserwatorskich przy figurach i kapliczkach z terenu Gminy. Jest to zarazem potwierdzenie konsekwentnej i skutecznej realizacji uprzedniego programu opieki nad zabytkami Gminy Mszana Dolna.

I. CZĘŚĆ ANALITYCZNA

1. Podstawy prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. w rozdziale I RZECZPOSPOLITA zawiera Art. 5., który stanowi, iż: *Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, **strzeże dziedzictwa narodowego** oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.*

W ślad za ustawą zasadniczą w Polsce, w aktach prawnych i dokumentach systemowych kwestie poszanowania dziedzictwa kulturowego są traktowane z należytą uwagą. Ustawa o samorządzie gminnym z 8 marca 1990 (tekst jednolity: Dz. U. z 2025 r. poz. 1153.) w Art. 7, ust.1, pkt 9 określa, iż do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w szczególności, w zakresie: (...) 9) *kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz **ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.***

Szczegółowy ład prawny w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. (tekst jednolity: Dz. U. z 2024 r. poz. 1292, 1907, z 2025 r. poz. 537 i 1168.) o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Są tam zapisane obowiązki samorządu gminnego w zakresie dbałości o dziedzictwo, obowiązki właściciela zabytku oraz działania, które należy podejmować w celu kształtowania polityki ochrony zabytków w skali kraju i regionu.

Jednym z takich działań jest opracowanie i systematyczne aktualizowanie gminnego programu opieki nad zabytkami. Program, który jest dokumentem strategicznym, nie stanowi prawa miejscowego, ale przy tworzeniu prawa miejscowego powinien być uwzględniony, powinien mieć strukturę dokumentu określającego stan zasobu dóbr kultury, ich waloryzację i wytyczne do ochrony (właściwe cele i działania planu). Założona w ustawie cykliczność opracowania programu – nowelizacja co 4 lata, umożliwia dynamiczne i dostosowane do lokalnych warunków modyfikowanie celów i działań służących ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w skali gminy. Wymagane powiązanie dokumentu z Gminną Ewidencją Zabytków, zaktualizowane

dzięki przeglądowi terenowemu obiektów, warunkuje aktualność i celowość zaleceń strategicznych.

1.a Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.

Obowiązki samorządów w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami precyzuje cytowana ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. Zadania stojące przed organami administracji publicznej, w tym zarządami powiatów i gmin, precyzuje szczególnie art. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w którym stwierdza się, że:

„Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej, działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;*
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;*
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;*
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;*
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;*
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.”*

Art. 5 cytowanej ustawy precyzuje termin opieki nad zabytkami:

„Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;*
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;*
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;*
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwale zachowanie jego wartości;*
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.”*

Artykuł ten odnosi się także do zadań Gminy w przypadku, gdy jednostka samorządu występuje jako właściciel lub użytkownik konkretnych obiektów zabytkowych.

Zadaniami własnymi organów i jednostek samorządu terytorialnego, wg cytowanej ustawy, są m.in.:

- Art. 22 ust. 4 *Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków.*

- Art. 32 ust. 2, a ust. 1 mówi: *Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:*

1. *wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;*
2. *zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;*
3. *niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).*

Ust. 2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1 pkt 3.

- Art. 33 ust. 2, a ust. 1 mówi: *Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).* Ust. 2 *Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1.*

- Art. 50 ust. 3 i 4 pkt 2. ust. 3 *W przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może*

wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. Przepisy o gospodarce nieruchomościami stosuje się odpowiednio. Ust. 4 pkt 2: Jeżeli nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, o którym mowa w ust. 1 lub 3: zabytek nieruchomy może być na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami.

- Art. 87 ust. 1 Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

- Art. 96 ust. 2 mówi: Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom i powiatom, a także związkom gmin i powiatów, położonym na terenie województwa.

Dla ochrony zabytków szczególne znaczenie ma współzależność regulacji z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami oraz Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym / t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130, 1907, 1940, z 2025 r. poz. 527, 680. /.

Znajdujemy w niej zapis w Art. 13b. dotyczący ustaleń planu ogólnego, które określa się, uwzględniając uwarunkowania rozwoju przestrzennego gminy, w szczególności: pkt. j) „zabytki objęte formami ochrony, o których mowa w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840 oraz z 2023 r. poz. 951, 1688 i 1904), lub ujęte w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków oraz dobra kultury współczesnej;”

W wyniku ostatnich nowelizacji ww ustawy wprowadzono istotną możliwość opisaną w Art. 27b. pkt. 1., który stanowi, iż: „Do sporządzania i uchwalania planu miejscowego albo jego zmiany dopuszcza się zastosowanie postępowania uproszczonego, jeżeli: /.../

„2) zmiana planu miejscowego dotyczy wyłącznie: /.../ pkt. i) zmiany ustaleń w związku z wpisem obiektu lub obszaru do rejestru zabytków, skreśleniem obiektu lub

obszaru z rejestru zabytków lub ujęciem zabytku w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.”

Jest to zapis umożliwiający bieżące regulowanie prawa miejscowego w odniesieniu do rzeczywistego stanu zasobu zabytkowego i stanowionych form ochrony.

Ze strony systemu ochrony zabytków zależności z dokumentami planowania i zagospodarowania przestrzennego regulują art. art. 18, 19 i 20 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W tym Art. 18. określa ogólnie, iż: 1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określaniu ustaleń strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. Określając ustalenia strategii, analiz, planów i studiów, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19. 1. Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:

- 1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
- 2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

Podobnie obowiązek uwzględnienia obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków odnosi się do decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego oraz w uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń.

Art. 19 ust. 2 doprecyzowuje, iż:

W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planów, o których mowa w ust. 1.

Natomiast art. 19 ust. 3. Zastrzega, iż: w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

W tym wypadku określenie „zabytek” nie jest ograniczone do obiektów wpisanych do rejestru zabytków, lecz rozciąga się na wszystkie obiekty spełniające ustawową definicję zabytku, a zwłaszcza te, które ujęte są w gminnych ewidencjach zabytków.

Ponadto Art. 20. Rozstrzyga, iż: „projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.”

Jednocześnie ustawa wskazuje miejsce gminnej ewidencji zabytków w systemie, co określa Art. 21.: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.”

Ustawa reguluje też obowiązki w zakresie tworzenia i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, jako podstawowej formy rozpoznania i ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego. Art. 22 ust. 4. Wskazuje, że: „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.”

Istotne, że ustawa zawiera zapis odnoszący się do danych osobowych, które mogą być ujawnione w kartach ewidencyjnych. Art. 22 ust. 7. Określa wprost, iż: „Ewidencje, o których mowa w ust. 1, 2, 4 i 6, mogą zawierać dane osobowe obejmujące:

- 1) imię, nazwisko i adres zamieszkania lub nazwę i adres siedziby właściciela lub użytkownika zabytku;
- 2) imię, nazwisko i podpis autora karty ewidencyjnej lub adresowej lub imię i nazwisko osoby, która wypełniła kartę ewidencyjną;
- 3) imię i nazwisko lub nazwę wykonawcy prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich lub badań archeologicznych przy zabytku.”

Ustawa wskazuje też na możliwości finansowania dbałości o zabytek ewidencyjny ze środków publicznych, co w szczególności zapisano w Art. 81.: „1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Art. 82. 1. Łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

2. Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru jest zadaniem z zakresu administracji publicznej.”

Szczególnego podkreślenia wymaga ustęp 3 art. 82 nakładający obowiązek prowadzenia rejestru udzielonych dotacji w brzmieniu:

„W celu zapewnienia realizacji postanowień określonych w ust. 1 organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.”

Zauważyć należy, że cytowana ustawa precyzyjnie określa też zobowiązania oraz formy realizacji programów strategicznych w zakresie ochrony zabytków dla wszystkich szczebli administracji samorządowej. Z czego Art. 87. wskazuje kto i w jakim celu sporządza te programy oraz tryb ich uchwalania:

art. 87. 1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:

1) (uchylony)

2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;

4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;

5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

Podsumowując trzeba stwierdzić, iż w polskim ładzie prawnym mamy komplementarny system uwarunkowań ochrony zabytków, adresowany między innymi do samorządu gminy za pośrednictwem Konstytucji RP, ustaw konstytuujących ustrój samorządowy oraz ustaw specjalizowanych, w tym w szczególności ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, a w kwestiach szczegółowych również w prawie budowlanym i ustawie o ochronie przyrody (w zakresie zieleni zabytkowej).

W świetle prawodawczym administracja samorządowa gminy ma istotną rolę do spełnienia, jako wiodąca instytucja odpowiedzialna za dziedzictwo lokalne (ujęte w gminnych ewidencjach zabytków) i współodpowiedzialna za zabytki objęte ustawowymi formami ochrony pozostającymi w gestii organów administracji państwowej.

2. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego gminy.

2-a Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny program opieki nad zabytkami z zasady powinien funkcjonować w powiązaniu z dokumentami programowymi ogólnopolskimi, wojewódzkimi i powiatowymi. Zgodnie z zapisami ustawowymi strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami najpełniej powinien odzwierciedlać Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Program określa cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz wskazuje środki służące do ich realizacji. Jednak ostatni wdrożony do użytku dokument tego typu obejmował lata 2019-2022. Dokument – prowizorium na lata 2025 – 2026 wciąż nie zyskał wymaganej akceptacji. W Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego sygnalizowane są prace nad kolejnym dokumentem na lata 2027 – 2030, jednak forma przygotowywanego dokumentu nie jest dotąd upubliczniona. Zatem w korelacji regionalnych i krajowych programów opieki zachodzi trudność w postaci braku odniesienia do państwowej strategii sektorowej. Jednocześnie lukę tę zapełniają inne dokumenty strategiczne, w których tematyka dziedzictwa i zabytków odgrywa istotną rolę.

Wśród obowiązujących dokumentów rządowych najpełniej z tematem dziedzictwa i ochrony zabytków wiąże się **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030** przyjęta Uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. (Monitor Polski z 19 listopada 2020 r. poz. 1060).

Dokument obejmuje szeroką diagnozę w zakresie objętym programowaniem strategicznym wraz z charakterystyką wybranych aspektów kapitału społecznego w Polsce. Wśród ważnych czynników kształtowania kapitału społecznego dostrzega się dziedzictwo i jego nośnik w postaci zabytków. Jest to związane z obszarem „kultura – tożsamość i postawy obywatelskie”. Dokument wskazuje, iż w tym zakresie poważną

bariera rozwojową jest zły stan zabytków oraz niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych. Diagnoza służy do wyprowadzenia wskazań na przyszłość, co zawiera się w sformułowaniu celów, kierunków interwencji i narzędzi realizacji programu. W dokumencie wskazano:

Cel szczegółowy 1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne

Cel szczegółowy 2. wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich.

Cel szczegółowy 3. wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne.

Z Celem 2, który obejmuje odniesienia do zasobu zabytków i szerzej dziedzictwa kulturowego powiązано szereg kierunków działania. Są to:

2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze

2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury

..

2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury

2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę

2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą

W zakresie dziedzictwa kulturowego podstawą programu jest dostrzeżenie znaczenia dziedzictwa i wskazanie fundamentalnych składników procesu:

„Dziedzictwo kulturowe, wraz z pamięcią zbiorową, tworzą podstawę dla kształtowania się więzi społecznych. Zabytki, będące jednym z zasadniczych elementów dziedzictwa, stanowią emanację wartości, z którymi identyfikowały się tworzące je w przeszłości wspólnoty. Twórcza interpretacja zabytków stanowi więc fundament formowania się współczesnej tożsamości zbiorowej w różnych wymiarach i aspektach: lokalnym, regionalnym, krajowym, społecznym, kulturowym, politycznym itd. Dbłość o przeszłość utrwaloną w zabytkach może zatem sprzyjać kształtowaniu solidarności wewnątrz społeczności lokalnych, jak również pozwala na rozwijanie wrażliwości na dziedzictwo innych zbiorowości.”¹ Zdania te prawdziwe w

¹ Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność). Monitor Polski z 19 listopada 2020 r. poz. 1060, s. 27 - 28.

skali krajowej sprawdzają się również odniesione do społeczności lokalnej i dziedzictwa specyficznego dla lokalnych wspólnot. Przesłanie dokumentu można odczytywać, jako potwierdzenie znaczenia dziedzictwa lokalnego dla budowania społeczeństwa obywatelskiego i wzmacniania więzi narodowych.

Ku pokrewnym wnioskom prowadzi analiza aktualnego dokumentu programowego Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. „**Strategia działania w obszarze pamięci**. Analiza stanu zastanego i mapowanie najważniejszych obszarów”, (Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, sierpień 2025 r.) nie jest wprawdzie dokumentem zatwierdzanym w trybie uchwał i rozporządzeń, a stanowi jedynie formalną deklarację Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w zakresie kształtowania polityki i działań resortu, jednak jest to obecnie jeden z kluczowych dokumentów kierunkowych w sektorze ochrony dziedzictwa kulturowego, w którym mieści się również problematyka ochrony i opieki nad zabytkami.

Dokument obejmuje diagnozę stanu obecnego, konteksty i trendy w skali krajowej oraz międzynarodowej, a także główne obszary wyzwań dotyczących styku polityki historycznej i kulturalnej państwa. Jako obszary wymagające szczególnej uwagi wskazano:

1. Koordynacja działań w obszarze pamięci
2. Wspieranie wartości i postaw
3. Dialog, depolaryzacja, decentralizacja
4. Konteksty międzynarodowe (choć tu również podkreślono znaczenie kontekstów regionalnych)
5. Rozszerzanie pola pamięci (połączone z zarysowaniem perspektywy przyszłościowej).

W założeniach programowych znajdujemy sformułowanie ściśle powiązane z problematyką ochrony zabytków. Cytuję: „Obowiązkiem państwa jest ochrona i udostępnianie materialnego i niematerialnego dziedzictwa, które stanowi podstawowy nośnik zbiorowej pamięci. Dlatego kompasowi strategicznemu (w obszarze celów i metod) towarzyszyć musi kompas etyczny, a więc przemyślenie i rozszerzenie pola

wartości w obszarze pamięci, a także tworzenie kanonów i punktów odniesienia.”² Jeśli do tej refleksji dodamy kolejną odnoszącą się do perspektyw polityki kulturalnej, uzyskamy spójny i istotny z perspektywy lokalnej obraz wyzwań strategicznych. W dokumencie wskazuje się: „Polityka w obszarze pamięci /.../ powinna być budowana z uwzględnieniem różnorodności tradycji, dziedzictwa i specyfiki regionalnych i lokalnych kultur pamięci. /.../ Państwo powinno zapewniać wsparcie dla lokalnych kultur i praktyk pamięci. Potrzebna jest transmisja funduszy i kompetencji od instytucji centralnych, ale w modelu partycypacyjnym, w którym zapotrzebowanie i istotne treści zgłaszają samodzielnie podmioty z różnych części kraju. **Lokalność – historia miejscowości czy wręcz historia rodzinna – często staje się dziś pomostem do zainteresowania przeszłością i dziejami w ogóle.**”³

Podsumowując, ze Strategii działania w obszarze pamięci stworzonej dla resortu kultury w Polsce, jednoznacznie wynika podkreślenie roli lokalnego dziedzictwa kulturowego, by uzyskać efekt spójności przez sumowanie doświadczeń „małych ojczyzn”. Zalecenie to przekłada się na mobilizację do troski i budowy współdziałania dla ochrony lokalnych śladów pamięci, jakimi są zabytki na terenie każdej gminy w Polsce.

Ze względu na powiązania gminnych programów opieki nad zabytkami z dokumentami planowania i zagospodarowania przestrzennego, wśród dokumentów kierunkowych trzeba odnotować również Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. Mimo swej ogólności dokument może być podstawą do ukierunkowywania działań na styku ochrony i planowania również w skali lokalnej. Koncepcja to najważniejszy rządowy dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski. Znaczenie tego dokumentu w kontekście programu opieki nad zabytkami jest istotne, gdyż jednym z ustawowych celów programów opieki nad zabytkami jest włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju. Celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów

²³

rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Koncepcja kładzie szczególny nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Dokument formułuje także zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa.

W znacznym zakresie uwzględnia również problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej. Jako cele tej polityki w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu;
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na obszarach o niższym reżimie ochronnym;
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich;
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni.

Z perspektywy Gminy Mszana Dolna tylko część powyższych postulatów może być przedmiotem rozważań wdrożeniowych, ale ich świadomość również pomaga konstruować strategie sektorowe.

Odnosząc się do poziomu dokumentów szczebla krajowego należy odnotować również, iż Generalny Konserwator Zabytków zgodnie z art. 90 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w ramach koordynowania działalności wojewódzkich konserwatorów zabytków ustala ogólne kierunki ich działania, wydaje instrukcje i wytyczne określające sposób ich postępowania. Jest to zbiór dokumentów adresowanych zgodnie z kompetencjami do wojewódzkich urzędów ochrony zabytków. Jednocześnie są to wskazania o charakterze proceduralnym i doktrynalnym, kształtujące aktualną doktrynę i praktykę ochrony zabytków w kraju. Stąd, mimo prawnie ograniczonego zakresu oddziaływania

dokumenty te należy traktować jako istotne wskazówki co do kierunku ewolucji systemu ochrony zabytków w ogólności oraz jako wskazówki doktrynalne, które warto uwzględniać we własnych strategiach z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego. Szczególnie istotne są wytyczne i zalecenia w zakresie podstawowych zasad konserwatorskich dotyczących zabytków, których stosowanie i propagowanie wpływa normująco na teorię i praktykę działań konserwatorskich.

Tak więc „**7 zasad konserwatorskich**” zaleconych do stosowania pismem Generalnego Konserwatora Zabytków z 5 października 2018 r. powinno być traktowane, jako podstawa przy planowaniu i realizowaniu prac konserwatorskich przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Zasady te zamieszczamy poniżej:

Zasady konserwatorskie:

1. zasada *primum non nocere* (po pierwsze nie szkodzić, jak w medycynie),
2. zasada maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
3. zasada minimalnej niezbędnej ingerencji (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
4. zasada, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
5. zasada czytelności i odróżnialności ingerencji,
6. zasada odwracalności metod i materiałów,
7. zasada wykonywania i dokumentowania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Ponadto między teorią, a praktyka działań w sektorze ochrony zabytków należy umieścić specjalistyczne dokumenty międzynarodowe. Międzynarodowe konwencje w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego, ratyfikowane przez Polskę stanowią źródło prawa, a międzynarodowe dokumenty doktrynalne wyznaczają standardy i kierunki współczesnej ochrony dziedzictwa kulturowego. Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa wyznaczane są w szeregu dokumentów doktrynalnych, które określają wartość dziedzictwa kulturowego i zasady jego

ochrony. Umowy międzynarodowe – ratyfikowane i opublikowane w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej – należą do źródeł prawa powszechnie obowiązującego (art. 87, ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej). Oznacza to, że są one źródłem praw i obowiązków w krajowym porządku prawnym. Obowiązek ich przestrzegania dotyczy organów administracji publicznej oraz obywateli. Do najważniejszych dokumentów należą:

- ☐ Karta Wenecka z 1964 roku (II Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków w Wenecji, 1964 r.),
- ☐ Karta Florencka – Międzynarodowa Karta Ogrodów IFLA – ICOMOS (Międzynarodowy Komitet ICOMOS- IFLA ds. Ogrodów Historycznych, Florencja 1981),
- ☐ Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego (Konferencja Generalna UNESCO, Paryż 1972 r., Dz.U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190) ratyfikowana przez Polskę w 1976 r.,
- ☐ Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy (Rada Europy, Grenada, 1985 r.),
- ☐ Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (UNESCO, 2003 r.; Dz.U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018) przyjęta w 2003 r., ratyfikowana przez Polskę w 2011 r.,
- ☐ Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego (UNESCO, Paryż 2005 r.; Dz. U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585), ratyfikowana przez Polskę w 2007 r.,
- ☐ Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (Rada Europy, La Valetta, 1992 r.),
- ☐ Dokument z Nara o autentyzmie (Konferencja na temat autentyzmu, Nara 1994),
- ☐ Międzynarodowa Karta Turystyki Kulturowej (Zgromadzenie Generalne ICOMOS, Meksyk 1999),
- ☐ Europejska Konwencja Krajobrazowa (Rada Europy, Florencja, 2000 r.),
- ☐ Deklaracja w sprawie zachowania GENIUS LOCI (Ducha Miejsca) (Zgromadzenie Generalne ICOMOS, Quebec, 2008),

□ Zalecenia UNESCO w sprawie historycznego Krajobrazu Miejskiego (Konferencja Generalna UNESCO, Paryż 2011 r.).

Z perspektywy dziedzictwa kulturowego i zabytków gminy istotna jest wiedza, że wdrażane na naszym terenie rozwiązania prawne, instrukcje i rekomendacje są powiązane z globalną koncepcją ochrony i z tego względu znajdują swe odpowiedniki i podobieństwa w innych regionach świata.

2-b Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.

Strategia Rozwoju Województwa „Małopolska 2030”

Jest to sekwencja dokumentów stanowiących aktualizację Strategii Rozwoju Województwa Małopolskiego na lata 2011-2020 „Małopolska 2020. Nieograniczone możliwości”. Zadaniem strategii jest wyznaczenie celów, które – jako społeczność regionalna — pragniemy zrealizować w perspektywie roku 2030. Kluczowe dokumenty zostały przyjęte Uchwałą Nr XXXI/422/20 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 17 grudnia 2020 r. w sprawie przyjęcia aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Małopolskiego na lata 2011-2020 pn. Strategia Rozwoju Województwa „Małopolska 2030”.

Podobnie, jak we wcześniejszej edycji dokumentu sprawy dziedzictwa zostały dostrzeżone, jako istotny wyróżnik województwa, wzmacniający konkurencyjność regionu na tle całego kraju. W części diagnostycznej zidentyfikowano wyzwania z tego obszaru.

„WYZWANIA

- Zachowanie dziedzictwa dla przyszłych pokoleń, szczególnie przeprowadzenie prac adaptacyjnych i modernizacyjnych obiektów zagrożonych (np. drewnianego budownictwa mieszkalnego – interwencja „in situ”, zabytkowych dworów, pałaców i zamków oraz zabytkowych obiektów techniki).
- Kultura żywa – zachowanie aktywności twórców i animatorów oraz utrzymanie popytu na usługi w sektorze kultury.
- Podtrzymanie wizerunku Małopolski jako regionu silnego kulturowo i twórczo wykorzystującego potencjał innowacji oraz kształtującego swą tożsamość i doceniającego swoje korzenie.
- Kultura dla nowego pokolenia – świadomość i wrażliwość ludzi – wzmocnienie edukacji kulturowej poprzez rozszerzenie oferty edukacyjnej, budowanie tożsamości lokalnej i ponadregionalnej, podnoszenie poziomu wiedzy o kulturze,

sztuce i twórcach, kształcenie oraz rozwijanie kompetencji kulturowych i kreatywnych.”

Diagnozie towarzyszy określenie wizji i misji oraz celów rozwojowych regionu w perspektywie 2030 r.

Wizję sformułowano następująco:

„Małopolska regionem równych szans i wszechstronnego rozwoju Małopolan, nowoczesnej gospodarki, odpowiedzialnie podchodzącym do zasobów środowiska naturalnego, silnym aktywnością swych mieszkańców, czerpiącym z dziedzictwa przeszłości, zachowującym swoją tożsamość i aktywnie działającym na rzecz integracji europejskiej.”

Tak rozumiana wizja będzie realizowana poprzez cel główny sformułowany jako:

Małopolska regionem zrównoważonego rozwoju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i terytorialnym.

Cel główny Strategii będzie realizowany w ramach pięciu obszarów tematycznych, dla których zostały zdefiniowane cele szczegółowe. W każdym z obszarów zostały wyodrębnione główne kierunki polityki rozwoju, dla których wskazano strategię postępowania oraz główne kierunki działań.

Obszary tematyczne strategii, to:

1. MAŁOPOLANIE
2. GOSPODARKA
3. KLIMAT I ŚRODOWISKO
4. ZARZĄDZANIE STRATEGICZNE ROZWOJEM
5. ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TERYTORIALNIE

Zagadnienia związane z ochroną dziedzictwa kulturowego i zabytków mieszczą się w obszarze 1. Małopolskie, co połączono z celem szczegółowym - **Rozwój**

społecznie wrażliwy, sprzyjający rodzinie i głównymi kierunkami polityki rozwoju:

1. Małopolskie rodziny
2. Opieka zdrowotna
3. Bezpieczeństwo
4. Sport i rekreacja
- 5. Kultura i dziedzictwo**
6. Edukacja
7. Rynek pracy

Strategia wskazuje kluczowe kierunki działań, wśród których szczególnie istotny z perspektywy Gminy jest „Rozwój obszarów wiejskich”.

W tym zakresie zapisano: „Głównym podmiotem działań polityki wobec obszarów wiejskich są mieszkańcy wraz z ich tradycjami, kulturą i kapitałem społecznym. Największym szans rozwojowych dla obszarów wiejskich należy upatrywać w inicjatywach lokalnych. Dlatego właśnie należy wspierać wszelką aktywność społeczną, obywatelską i działania lokalnych organizacji pozarządowych oraz włączać mieszkańców w procesy decyzyjne co do kierunków i form rozwoju ich miejsca zamieszkania.”

W tym kontekście główne kierunki działań, to:

- 3.1. Rozwój obszarów wiejskich w oparciu o endogeniczne potencjały, w tym m.in.:
 - 3.1.1. Wzmacnianie spójności infrastrukturalnej obszarów wiejskich Małopolski oraz integracji pokoleniowej, zawodowej i kulturowej społeczności wiejskich.
 - 3.1.2. Dbanie o lokalne tradycje i podtrzymywanie tożsamości kulturowej na obszarach wiejskich.
 - 3.1.3. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego na obszarach wiejskich.
 - 3.1.4. Ożywianie potencjałów drzemiących w społecznościach lokalnych poprzez inicjatywy kulturalne, w szczególności na terenach peryferyjnych.

Ponadto receptą na zidentyfikowane wyzwania są główne kierunki działań w sektorze kultura i dziedzictwo.

Wskazano tu następujące zadania:

5.1. Ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego:

5.1.1. Ochrona i promocja zabytków nieruchomych (m. in. Wpisanych na listę UNESCO i Pomników Historii)

i ruchomych oraz opieka nad nimi, dostępnych dla wszystkich grup odbiorców, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych technologii.

5.1.2. Działania na rzecz nadawania obiektom zabytkowym, odtwarzanym i rekonstruowanym wraz z ich otoczeniem nowych funkcji użytkowych.

5.1.3. Dokumentowanie, zachowywanie i upowszechnianie dziedzictwa niematerialnego i materialnego, w tym wprowadzenie otwartej licencji dla małopolskich wzorów etnograficznych w oparciu o regionalne formy i motywy ludowe.

5.1.4. Wspieranie twórców ludowych, rzemiosła oraz produktów tradycyjnych i form aktywności regionalnych.

5.1.5. Zapewnienie ochrony i właściwego wykorzystania obiektów zaliczanych do dóbr kultury współczesnej.

Ponadto osiągnięciu celów ma służyć:

5.2. Wzmocnienie edukacji kulturalnej:

5.4. Zachowanie i budowa tożsamości mieszkańców w oparciu o potencjał innowacyjny i tradycję:

5.5. Wzmocnienie obecności kultury w sieci:

5.6 Prezentacja i promocja kultury regionów Europy i świata, w szczególności regionów partnerskich Małopolski.

Są to czytelne przesłanki do uwzględniania celów i działań określonych w Strategii Rozwoju Województwa, w dokumentach strategicznych Gminy.

- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego

Sejmik Województwa Małopolskiego 22.12.2003, Uchwałą Nr XV/174/03 przyjął Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego. Jednym z celów strategicznych Planu jest kształtowanie krajobrazu kulturowego poprzez:

- Stworzenie systemu ochrony krajobrazu kulturowego;
- Zapobieganie rozproszaniu osadnictwa;
- Ochrona dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich;
- Ochrona tradycyjnych form gospodarowania, szczególnie na terenach górskich;
- Ochrona zabytków i rewitalizacja starej zabudowy;
- Humanizacja blokowisk.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa jest jednym z najważniejszych dokumentów planistycznych województwa. Zawiera wskazania dla działań, których realizacja jest wypełnieniem zadań określonych przez strategię rozwoju regionu. Jest także ważnym instrumentem koordynacji polityki przestrzennej w regionie.

Aktualny Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego przyjęty został uchwałą Nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 22 grudnia 2003 r. Został on sporządzony w trybie poprzedniej ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. o zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 1999 r. Nr 15, poz. 139 z późn. Zm.), jednak z uwzględnieniem wielu wymagań nowej ustawy, która obowiązuje od 11 lipca 2003 r.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2023 r. poz. 977 z późn. Zm.), art. 45 zobowiązuje Zarząd Województwa, by co najmniej raz w czasie kadencji sejmiku dokonać przeglądu zmian w zagospodarowaniu przestrzennym województwa, opracować raport o stanie zagospodarowania przestrzennego oraz sporządzić ocenę realizacji inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym. Ostatni taki raport sporządzono w 2024 r. Jest to *Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego i sytuacji społeczno-gospodarczej Województwa Małopolskiego*, który stanowi

załącznik do Uchwały nr 275/24 Zarządu Województwa Małopolskiego z dnia 14 lutego 2024 roku w przedmiotowej sprawie.

Zgodnie z ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, zakres raportu obejmuje zagadnienia wskazywane do określenia w planie zagospodarowania przestrzennego województwa, wymienione w art. 39 ust. 3:

- podstawowe elementy sieci osadniczej województwa i ich powiązań komunikacyjnych oraz infrastrukturalnych, w tym kierunki powiązań transgranicznych;
- system obszarów chronionych, w tym obszary ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- rozmieszczenie inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym;
- obszary szczególnego zagrożenia powodzią;
- granice terenów zamkniętych i ich stref ochronnych;
- obszary występowania udokumentowanych złóż kopalin i udokumentowanych kompleksów podziemnego składowania dwutlenku węgla.

Celem opracowania jest identyfikacja aktualnego stanu zagospodarowania przestrzennego oraz kierunków i tempa zmian, jakie zachodzą na obszarze województwa i odniesienie ich do polityki rozwoju zapisanej w obowiązującym planie zagospodarowania przestrzennego województwa. Wyniki prowadzonych analiz mogą stanowić przesłanki do formułowania ustaleń zmiany planu. W podsumowaniu dokumentu stwierdzono, iż: *Mając na uwadze perspektywę czasową PZPWM do 2030 roku, stopień realizacji działań wskazanych w planie należy uznać za satysfakcjonujący.*

Z perspektywy regionalnej należy zaakcentować, że analiza Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego w kontekście wytycznych dla strategii ochrony zabytków na poziomie gminy wykazuje, iż jako priorytety należy przejąć założenia:

- *Ochrona dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich;*
- *Ochrona zabytków i rewitalizacja starej zabudowy;*

Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2022–2025

Aktualny program obejmuje obszar województwa małopolskiego w jego granicach administracyjnych i stanowi naturalną kontynuację wcześniejszych dokumentów programowych. Jest to zarazem kluczowy dokument strategiczny regionu dotyczący w całości kwestii ochrony dziedzictwa kulturowego. Powinien przekładać się wprost na sformułowania programów powiatowych i gminnych. Oficjalny tekst programu stanowi załącznik do uchwały Nr LVI/800/22 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 4 lipca 2022 roku.

Motto wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w Małopolsce 2022–2025 zostało wyrażone krótkim hasłem, które skierowane jest do wszystkich interesariuszy:

MAŁOPOLSKA – WARTO WCIĄŻ MOCNIEJ SIĘ ZAKORZENIAĆ.

W związku z wysoką oceną poprzednich programów oraz pozytywnymi wynikami ich wdrażania utrzymano **misję programu** znaną z poprzednich edycji w brzmieniu:

„Pielęgnowanie i przywracanie wartości cennych elementów krajobrazu kulturowego Małopolski, kreowanie poczucia regionalnej tożsamości, wzmacnianie odpowiedzialności obywatelskiej za kulturową spuściznę pokoleń oraz stworzenie spójnego systemu ochrony i opieki nad dziedzictwem.”

Fundamentami dla realizacji misji są:

- zapewnienie możliwie najskuteczniejszej ochrony regionalnego dziedzictwa kulturowego – zarówno tego najcenniejszego, jak i tych wszystkich jego aspektów, które w powszechnym odbiorze nie są jeszcze postrzegane jako wspólne dziedzictwo kulturowe warte ochrony i opieki,
- utrzymanie bogactwa i zróżnicowania kulturowego wynikającego z długiej historii regionu,

- wydobycie inspiracyjnej siły dziedzictwa kulturowego dla teraźniejszości i przyszłości,
- harmonijna korelacja środowiska zurbanizowanego ze środowiskiem przyrodniczym,
- przywrócenie, uporządkowanie i pielęgnowanie krajobrazu kulturowego Małopolski, zagrożonego lub skażonego działaniami człowieka i rozwojem cywilizacji, związanymi np. ze niszczeniem zasobów naturalnych i kulturowych, zakłóceniami funkcjonowania ekosystemów przyrodniczych, działaniami prowadzącymi do zmian fizjonomii krajobrazu, do niszczenia układów kompozycyjnych, układów historycznych, wprowadzaniem chaosu w przestrzeni, pozbawianiem jej indywidualności i funkcjonalności,
- powiązanie przestrzeni w sieć o wieloaspektowym znaczeniu i licznych funkcjach,
- kreowanie regionalnej tożsamości wspartej na dziedzictwie, z której obecne i przyszłe pokolenia mogą czerpać wzorce oraz pomysły w procesie rozwoju osobistego, społecznego, gospodarczego,
- wzmacnianie aktywności i odpowiedzialności obywatelskiej za dziedzictwo kulturowe regionu, budowanie potencjału społecznego i relacyjnego dla dziedzictwa.

Procesem warunkującym powodzenie jest świadomość społeczeństwa w kwestii społeczno - ekonomicznego oddziaływania dziedzictwa kulturowego. Świadomość powodująca poczucie współodpowiedzialności za kulturową spuściznę pokoleń, pobudzająca do zaangażowania i wspólnej pracy.

W dokumencie wskazano wizję 2025, doprecyzowaną w brzmieniu: „Małopolanie dumni z zadbanej przestrzeni kulturowej, którą uważają za wspólne dobro i chcą mądrze pomnażać.”

Jej rozwinięciem jest wizja Małopolski u progu lat 30. XXI wieku, uwzględniająca przede wszystkim perspektywę mieszkańców, ale również innych interesariuszy. Została sformułowana następująco:

„Małopolska jest silna świadomością dziedzictwa kulturowego, jego wagi i wartości. Jej mieszkańcy i mieszkańcy są z niego dumni, otaczają je troską, a czerpiąc z niego inspiracje, wzbogacają swoją tożsamość w nowych czasach.

Unikatowość regionu i jego wielorakie historyczne konteksty, w tym cenna wielokulturowość, dają Małopolanom silną pozycję i są impulsem przemian – mentalnych, społecznych, gospodarczych, ekonomicznych, technologicznych. Świadomość dziedzictwa kulturowego i dbałość o nie, w tym troska o krajobraz kulturowy Małopolski, są mocnym fundamentem rozwoju regionu.”

Ogólne wskazanie misji i wizji stało się podstawą do wyznaczenia głównych kierunków działań – celów (strategicznego i operacyjnych) oraz określenia priorytetów, których realizacja umożliwi osiągnięcie zaplanowanych i oczekiwanych efektów.

Celem strategicznym działań ujętych w programie na lata 2022–2025, w obszarze szeroko rozumianej przestrzeni kulturowej stało się

„harmonijne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego Małopolski dla sprostania wyzwaniom teraźniejszości i przyszłości oraz zapewnienia wysokiej jakości życia Małopolan.”

Z celem strategicznym powiązano 3 cele operacyjne:

1. Skuteczną ochronę zasobów dziedzictwa i wartości kulturowych regionu,
2. Efektywne zarządzanie regionalną przestrzenią kulturową.
- 3 Kompetentną edukację i promocję w zakresie wartości dziedzictwa kulturowego.

W ramach wyznaczonych celów określono 6 priorytetów oraz 35 kierunków działań.

Obowiązującymi priorytetami są:

Priorytet I.1 Zachowanie wartości krajobrazu kulturowego oraz miejsc i obiektów dziedzictwa

Priorytet I.2 Pielęgnowanie tradycji regionalnych, w tym spuścizny po historycznej wielokulturowości regionu

Priorytet II.1

Wzmacnianie systemowej współpracy podmiotów zaangażowanych w ochronę dziedzictwa kulturowego

Priorytet II.2

Rozwijanie nowych możliwości zarządzania obiektami zabytkowymi związanych z wyzwaniem przyszłości

Priorytet III.1

Kształtowanie postaw wrażliwości na wartości dziedzictwa kulturowego

Priorytet III.2

Upowszechnianie walorów dziedzictwa kulturowego

Wśród kierunków działań powiązanych z priorytetami wojewódzkimi, a zarazem istotnych z perspektywy gminnego programu ochrony zabytków należy wyeksponować zagadnienia:

- Ewidencji – ciągła aktualizacja wojewódzkiej ewidencji zabytków, tworzenie brakujących i aktualizacja gminnych ewidencji zabytków.
- Spełniania zasady ochrony zabytków in situ wraz z otoczeniem zabytku
- Dbłość o stosowanie wytycznych konserwatorskich oraz zapewnianie zintegrowanej, kompleksowej konserwacji zabytków.
- Poprawę stanu zachowania najcenniejszych i najbardziej zdegradowanych obiektów i obszarów zabytkowych.
- Ochrona przed utratą unikatowych walorów krajobrazu, będących głównymi nośnikami konkurencyjności i atrakcyjności regionu.
- Utrzymywanie elementów przestrzennych reprezentujących tradycyjny układ i charakter wsi.
- Wzmocnienie ochrony i opieki nad dziedzictwem niematerialnym opartym na wielokulturowości regionu.
- Inicjowanie i wspieranie projektów oraz aktywności środowisk czerpiących z walorów dziedzictwa kulturowego i twórczo je interpretujących.
- Promowanie dobrych praktyk z zakresu użytkowania i wykorzystania obiektów zabytkowych i kształtowania przestrzeni posiadających walory krajobrazowe.
- Harmonijne łączenie walorów zabytków z ich współczesnymi funkcjami.

- Stosowanie ekologicznych rozwiązań służących ograniczeniu emisji zanieczyszczeń, poprawie stanu i kosztów utrzymania zabytków oraz jakości życia Małopolan.
- Edukowanie do odbioru dziedzictwa kulturowego, jego interpretacji i reinterpretacji.
- Budowanie silnej identyfikacji Małopolan z regionalnym dziedzictwem kulturowym.
- Prowadzenie aktywnego marketingu i systemowej promocji walorów i aspektów regionalnego dziedzictwa kulturowego.

Wśród działań szczegółowych wspierających ochronę regionalnego dziedzictwa kulturowego w programie wskazuje się działania na rzecz podniesienia statusu ochrony rozmaitych obiektów, w tym:

- wpisy na listę światowego dziedzictwa – brak propozycji z Gminy Mszana Dolna;
- uznania za pomniki historii – czyli za zabytki nieruchome o szczególnym znaczeniu dla kultury regionu i kraju, utrwalone w świadomości społecznej i stanowiące źródło inspiracji dla kolejnych pokoleń - brak propozycji z Gminy Mszana Dolna;
- propozycje obiektów do objęcia podstawową formą ochrony – wpisaniem do rejestru zabytków; wśród 174 propozycji z terenu województwa 6 dotyczy powiatu limanowskiego, a 2 (podobnie, jak we wcześniejszych edycjach programu) gminy Mszana Dolna. **Dokument wskazuje kościoły parafialne w miejscowościach Kasinka Mała i Lubomierz.**
- propozycje utworzenia parków kulturowych - brak propozycji z Gminy Mszana Dolna.
- propozycje utworzenia tematycznych, długodystansowych szlaków rowerowych. Tu propozycja szlaku VeloRaba prowadzącego doliną rzeki Raby przez Bochnię, Gdów, Dobczyce, Myślenice, Mszanę Dolną i Rabkę ze szczególnym uwzględnieniem atrakcji takich jak: Skansen Taboru Kolejowego w Chabówce, uzdrowisko w Rabce, Jezioro Dobczyckie wraz z zamkiem w Dobczycach, Kopalnię Soli w Bochni.

Jednocześnie w programie wskazano zakres działań właściwych dla gmin i powiatów w ramach komplementarnych starań na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego. Zakres zadań opisano następująco:

- Wspieranie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych zabytków wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze gminy/powiatu, w ramach systemu dotacji i ogłaszanych konkursów.
- Wydatki na działalność bieżącą i inwestycyjną dla gminnych i powiatowych instytucji kultury, w tym placówek muzealnych.
- Wydatki na działalność bieżącą i inwestycyjną innych gminnych i powiatowych jednostek organizacyjnych (np. szpitali, szkół, placówek pomocy), w tym posiadających siedziby w obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków.
- Wydatki na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane kapliczek przydrożnych, pomników, historycznych miejsc pamięci narodowej oraz innych obiektów stanowiących majątek gminy lub powiatu.
- Promocja walorów i zasobów dziedzictwa kulturowego, promocja turystyczna

Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2022–2025 może być traktowany, jako fundamentalna podstawa do budowania programów lokalnych w skali powiatów i gmin. Zawiera szereg wskazań, które mogą być traktowane jako dyrektywa dla tworzenia dokumentów strategicznych na poziomie gminy.

W kontekście tworzenia gminnego programu opieki nad zabytkami mniejszą komplementarność i przydatność prezentują **dokumenty strategiczne powiatu limanowskiego**. W finalizowanym projekcie Strategii Rozwoju Powiatu Limanowskiego na lata 2026-2036 kwestie ochrony dziedzictwa kulturowego nie są szczególnie eksponowane. Wizja rozwoju powiatu limanowskiego, która stanowi kluczowy element strategicznego zarządzania rozwojem i jest wyrazem aspiracji lokalnej wspólnoty oraz jej wyobrażenia o przyszłości została sformułowana następująco:

„Wizja Powiatu Limanowskiego 2036.

Powiat Limanowski to przyjazna i dobrze zorganizowana przestrzeń życia, pracy, edukacji i wypoczynku, miejsce, gdzie lokalna tożsamość spotyka się z nowoczesnością, a zrównoważony rozwój staje się codzienną praktyką. To wspólnota aktywnych mieszkańców, świadomych samorządowców, przedsiębiorczych ludzi i zaangażowanych partnerów społecznych, którzy wspólnie budują silny, odporny i atrakcyjny region.

W centrum rozwoju znajdują się mieszkańcy, ich potrzeby, aspiracje i jakość życia. Powiat wspiera ich poprzez dostęp do wysokiej jakości usług publicznych: edukacji, ochrony zdrowia, infrastruktury transportowej i cyfrowej oraz kultury i rekreacji. Rozwijany jest potencjał społeczny i intelektualny, dzięki integracji edukacji z rynkiem pracy, wspieraniu lokalnych inicjatyw i zapewnianiu możliwości rozwoju zawodowego na każdym etapie życia.

Gospodarka powiatu oparta jest na mocnych fundamentach: lokalnych zasobach, tradycjach i specjalizacjach. Szczególną rolę odgrywa nowoczesne rolnictwo i przetwórstwo, dynamicznie rozwijająca się turystyka, zielone inwestycje oraz sektor MŚP. Powiat skutecznie przyciąga inwestorów dzięki przyjaznemu otoczeniu biznesowemu i profesjonalnemu systemowi obsługi inwestora.

Naturalne i kulturowe dziedzictwo regionu traktowane jest jako strategiczny zasób, aktywnie wykorzystywany, ale jednocześnie skutecznie chroniony i promowany. Powiat Limanowski to ostoja natury, krajobrazów i zdrowia, oferujący mieszkańcom i gościom wysoką jakość środowiska życia, liczne formy aktywności i wypoczynku oraz bogatą ofertę wydarzeń kulturalnych i lokalnych tradycji.

Powiat Limanowski 2036 to przestrzeń spójna, otwarta i zintegrowana, oparta na współpracy pomiędzy samorządami, instytucjami, organizacjami i mieszkańcami. To miejsce, gdzie nowoczesność spotyka się z dziedzictwem, rozwój z odpowiedzialnością, a codzienne życie z poczuciem bezpieczeństwa i przynależności.”

Z Wizją połączona jest Misja rozwoju Powiatu Limanowskiego, która wyznacza nadrzędny kierunek działań wspólnoty lokalnej i jej władz samorządowych, określając fundamentalną rolę, jaką pełni samorząd w kształtowaniu przyszłości regionu. Ma być punktem odniesienia dla wszelkich inicjatyw podejmowanych na rzecz dobra

wspólnego, zarówno przez samorząd powiatowy, jak i partnerów społecznych, gospodarczych, instytucjonalnych oraz mieszkańców.

„Misja Powiatu Limanowskiego.

Misją Powiatu Limanowskiego jest skuteczne wdrażanie wizji rozwoju poprzez otwarte, nowoczesne i partnerskie zarządzanie, oparte na dialogu z mieszkańcami i aktywnym włączaniu ich w procesy decyzyjne. Samorząd powiatu wspiera rozwój oparty na lokalnych zasobach i potencjale, kulturowym, środowiskowym, rolniczym i gospodarczym, wykorzystując szanse rozwojowe, jakie stwarza dynamicznie zmieniające się otoczenie oraz współpraca z partnerami lokalnymi i zewnętrznymi.”

W dokumencie dostrzega się znaczenie dziedzictwa kulturowego, które powiat oferuje obok walorów przyrodniczych. Wskazuje się unikatowe zasoby dziedzictwa kulturowego w postaci architektury drewnianej - zabytkowe drewniane kościoły oraz dworskiej. Niestety w charakterystyce zasobu zabytki gminy Mszana Dolna nie zostały dostrzeżone w ogóle. W całym dokumencie jest wspomniana tylko galeria „Hołd Karpatom” w Kasinie Wielkiej oraz pasieka Jana Lupy w Glisnem. Ponadto jako atrakcja o znaczeniu krajoznawczym jest wymieniona „Papieżówka” w Lubomierzu, czyli miejsce wypoczynku kardynała Karola Wojtyły, które upamiętnia jego związki z regionem.

- W skali lokalnej istotnym dokumentem studialno – strategicznym jest opracowanie pt.: Kierunki Rozwoju Produktu Turystycznego Gmin Powiatu Limanowskiego wykonane przez Instytut Turystyki Oddział w Krakowie w 2001.

Autorzy dokonują oceny atrakcyjności turystycznej poszczególnych gmin.

W ocenie biorą pod uwagę, wśród innych czynników także zasoby dziedzictwa kulturowego. Za główne kryteria przyjęto takie elementy jak: wody, ukształtowanie terenu, lasy, zabytki, baza noclegowa, baza gastronomiczna, obiekty sportowo-rekreacyjne, szlaki turystyczne, ruch turystyczny. Oceniana była zarówno ilość poszczególnych elementów w gminie jak też ich jakość. W wyniku oceny gmina Mszana Dolna (gmina wiejska) uzyskała wynik 39 pkt. i drugie, po gminie

Niedźwiedź (40 pkt.) miejsce pod względem atrakcyjności turystycznej w granicach powiatu limanowskiego.

W opracowaniu odnotowano:

„...rejon ten ma wyjątkowe warunki dla budowy „drugich domów”, bądź też wykorzystania starych, często zabytkowych domów mieszkalnych na cele turystyczne po uprzednim przeprowadzeniu remontów. /.../

W wielu wsiach spotyka się sporo zabytkowych, drewnianych domów i budynków gospodarczych, obecnie już nie użytkowanych, które idealnie nadają się do przystosowania dla potrzeb turystycznych.”

„W przypadku konieczności wyburzenia zabytkowych budynków drewnianych, należałoby je wykupić od pierwotnych właścicieli a następnie przenieść i zgrupować w innym miejscu, tworząc małe skanseny.”

Są to wskazania dokumentujące dostrzeżenie problemu wartości zabudowy tradycyjnej oraz stanu jej zagrożenia. W skali powiatu nie odnotowano niestety działań związanych z cytowanymi konstatacjami.

W cytowanym dokumencie wartości zabytkowe i kulturowe, jako potencjał turystyczny dostrzeżono w następujących obiektach w granicach Gminy wiejskiej Mszana Dolna:

1. *Drewniany kościół w Kasinie Wielkiej z 1624 r.,*
2. *Zabytkowy dwór murowany w Rabie Niżnej,*
3. *Budownictwo drewniane w Lubomierzu,*
4. *Kościół sprzed I wojny światowej w Lubomierzu,*
5. *Kaplica z XVIII w. w Lubomierzu, fundowana przez Lubomirskich,[nie istnieje uwaga red.]*
6. *Budownictwo drewniane (przysiółek Gronoszowa) [na terenie miasta Mszana Dolna uwaga red.]*

Podsumowując przegląd dokumentów strategicznych województwa i powiatu można stwierdzić, że dla celów konstruowania gminnego programu opieki nad zabytkami można znaleźć tam wskazania kierunkowe i zarysowane obszary, w których mogą się znaleźć działania gminy. Są to przede wszystkim działania związane z ochroną

tradycyjnego budownictwa drewnianego, budownictwa sakralnego i kapliczek, ochroną krajobrazów kulturowych oraz niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Natomiast nie ma rozwiązań i działań, które wprost mogą być aplikowane do programu gminnego.

3. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Gmina Mszana Dolna rozpoczęła proces opracowywania Strategii Rozwoju Gminy Mszana Dolna na lata 2026-2030. Dokument ten będzie wyznaczał kierunki rozwoju gminy w obszarach gospodarki, infrastruktury, przestrzeni publicznej oraz życia społecznego na najbliższe lata. Prace nad dokumentem w 2025 r. obejmują konsultacje społeczne i zbieranie wniosków obywatelskich do dokumentu. Mieszkańcy mogą aktywnie uczestniczyć w tym procesie, wypełniając ankietę, której wyniki pomogą określić potrzeby społeczno-gospodarcze i przestrzenne gminy.

- Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Mszana Dolna

Uchwała nr XIII/139/99 Rady Gminy Mszana Dolna z dnia 20 grudnia 1999r. W sprawie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Mszana Dolna z późniejszą zmianą (Uchwała Nr LIV/686/10 Rady Gminy Mszana Dolna z dnia 10 listopada 2010 r. w sprawie uchwalenia zmiany *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Mszana Dolna*) stanowi podstawę dla zaktualizowanej wersji podstawowego dokumentu z zakresu polityki przestrzennej Gminy, który wprowadzono do obiegu prawnego uchwałą NrXIII|139|99 Rady Gminy Mszana Dolna z dnia 29 grudnia 1999 roku.

W Studium uwzględniono między innymi:

Wartości środowiska kulturowego w tym występujących struktur i obiektów zabytkowych, wpisanych do rejestru zabytków i objętych ochroną konserwatorską

Wartości te zostały wyszczególnione, jako część podrozdziału *Ochrona i rehabilitacja środowiska przyrodniczego*, która obejmuje:

3.1. Zabytkowe struktury i obiekty wpisane do rejestru zabytków:

- kościół - Olszówka Nr Dec. WKZ 112 / 76 [kościół spalony w 1993 roku. W rejestrze zabytków pozostaje teren kościelny w granicach kamiennego ogrodzenia uwaga red].
- dwór - Raba Niżna Nr Dec. WKZ 821 / 67
- ogród z zespołem dworskim - Kasina Wielka Nr Dec. WKZ 329 / 87 [ogród wykreślony z Rejestru Zabytków decyzją GKZ z dnia 31.12.2003 uwaga red]

3.2. Struktury przestrzenne i obiekty o znacznej wartości historycznej i kulturowej objęte ochroną konserwatorską (wg wykazu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków)

- Kasina Wielka - plebania II poł. XIX w.
- Kasinka Mała - kościół murowany 1911 r.
- Kasinka Mała - „organistówka” pocz. XX w.
- Kasinka Mała - plebania murowana 1911 r.
- Kasinka Mała - dwór drewn. - mur. II poł. XIX w. zabudowania dworskie: stodoła / stajnia, kam. koniec XIX w.
- Kasinka Mała - kaplica N. M. Boskiej, kam. 1912 r. (przy moście),
- Kasinka Mała - miejsce prawdopodobnego gródka średniowiecznego Góra Gródek, przysiółek Podgródek
- Lubomierz - kościół drewniany 1913 r.
- Łostówka - kaplica mur. - drewn. XIX w.
- Mszana Górna, przysiółek Talarki - kaplica mur. pocz. XX w.
- Olszówka, przysiółek Krausy - kapliczka I poł. XIX w.
- Olszówka - plebania pocz. XX w.
- Olszówka - dom parafialny pocz. XX w.

3.3. Tereny związane z dawną gospodarką pasterską (polany z szopami, szalasami oraz tereny niezabudowane)

W związku z identyfikacją wartości w Studium wyznaczono:

strefy konserwatorskie, w tym:

strefa ochrony konserwatorskiej „A”, która obejmuje:

- Kasina Wielka - zespół kościoła parafialnego z plebanią oraz zabytkowy ogród z pozostałościami zabudowań podworskich [ogród wykreślony z Rejestru Zabytków

decyzją GKZ z dnia 31.12.2003 uwaga red]. *Obowiązuje ochrona i konserwacja wg wytycznych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zabytkowego kościoła, jego ogrodu, zachowanie budynku plebani. Ochrona ogrodu dworskiego w granicach zbliżonych do historycznych. Zakaz jego dalszej zabudowy budynkami współczesnymi oraz dokonywania wtórnych podziałów w ramach zespołu. Obowiązuje zachowanie i profesjonalna pielęgnacja zachowanego drzewostanu oraz ochrona walorów krajobrazowych założenia. Wszelkie zamierzenia remontowo - budowlane w ramach strefy wymagają uprzednich uzgodnień konserwatorskich*

- Kasinka Mała - zespół kościoła parafialnego z organistówka plebanią oraz dwór z pozostałościami zabudowań podworskich. *Obowiązuje ochrona zabytkowych obiektów, zapewnienie warunków utrzymania ich w należytej kondycji technicznej i artystycznej oraz ekspozycji w krajobrazie. Wszelkie działania w obiektach oraz ich otoczeniu, w ramach wyznaczonej strefy, wymagają uprzednich uzgodnień konserwatorskich*

- Raba Niżna - zespół dworu i parku. *Obowiązuje ochrona zabytkowego założenia, zachowanie walorów kulturowych dawnego dworu oraz kompozycji parku i starodrzewu . Zakaz wprowadzania nowej zabudowy i urządzeń technicznych a także dokonywania wtórnych podziałów terenu. Konieczne zachowanie niezabudowanej strefy ekspozycji zespołu. Wszelkie działania remontowe i budowlane na obszarze objętym strefą, wymagają uprzednich zezwoleń Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków*

- Lubomierz - kościół drewniany z 1913 r. *Obowiązuje ochrona obiektu, oraz zapewnienie ekspozycji kościoła w krajobrazie. Prace w obiekcie i terenie wyznaczonym strefą wymagają uzgodnienia konserwatorskiego*

- Łostówka - kaplica z II poł. XIX w. *Ochrona obiektu poprzez jego konserwację wg wytycznych konserwatorskich, zapewnienie warunków ekspozycji w krajobrazie*

- Olszówka - zespół dawnego kościoła - miejsce dawnego kościoła (spalony), ogrodenie oraz plebania i dom parafialny. *Obowiązuje ochrona pozostałości dawnego zespołu kościoła zachowanie budynków parafialnych. Działania remontowo - budowlane w ramach strefy wymagają uprzednich zezwoleń Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.*

strefa ochrony tradycji „T” obejmuje:

- obszary przysiółkowych wsi Glisne, Łostówka, oraz ośrodka kultury Zagórzan - Lubomierz. Wsie chronione z uwagi na wysokie walory krajobrazu kulturowego i stopień jego zachowania. Wymagana koncentracja zabudowy wokół istniejących przysiółków, zachowanie skali zabudowy i stosowania przy jej rozwiązywaniu form nawiązujących do tradycyjnych. Ochrona form małej architektury związanej z regionem - studni, płotów a także architektury związanej z kultem. Kultywowanie rodzimych tradycji w stroju, tańcu, muzyce
- tereny dawnego przemysłu ludowego i dawnych folwarków. Ochrona reliktyw związanych z ukształtowaniem terenu, zabudowań, urządzeń.

strefa ochrony krajobrazu „K” obejmuje:

- doliny rzek i potoków. Ochrona przed zabudową, utrzymanie naturalnej obudowy biologicznej w formie zieleni lęgowej.
- eksponowane krajobrazowo stoki, między zabudową a granicą lasów z historycznym rozłogiem pól, drogami, zielenią śródpolną. Ochrona obszaru przed zabudową, wprowadzanie nowych siedlisk i obiektów na zasadzie uzupełniania istniejących przysiółków. Ochrona zieleni śródpolnej i elementów małej architektury.
- polany śródpolne, ochrona przed zabudową i zalesianiem.

strefa ochrony archeologicznej „OW” obejmuje:

- teren Góry Gródek w Kasince Małej jako miejsca prawdopodobnej, średniowiecznej budowli obronnej. Wszelkie prace ziemne na tym terenie mogą być prowadzone wyłącznie pod nadzorem archeologicznym.
- rejon historycznych zabudowań, objętych strefami ochrony konserwatorskiej „A”. Prace ziemne w podpiwniczeniu obiektów istniejących, na terenie obiektów nieistniejących oraz w ich sąsiedztwie wymagają nadzoru archeologicznego.

Zapisy studium dają podstawę do wprowadzenia zapisów i stref ochronnych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Słabością dokumentu jest

nieuwzględnienie istniejącego zasobu tradycyjnego drewnianego budownictwa mieszkalnego.

- Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Dla terenu Gminy obowiązują miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, które były uchwalane w latach 2004 i 2005 r.

W planach, zgodnie z wymogiem ustawowym uwzględniany jest problem ochrony dziedzictwa kulturowego. Zapisy jakie przyjęto opracowane są według podobnego schematu i dotyczą (przykładowo dla miejscowości Łostówka):

1. Obowiązuje ochrona obiektów i zespołów zabytkowych niewpisanych do rejestru zabytków, stanowiących w myśl ustawy z dnia 23.07.2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami tzw. zabytki chronione planem. Na obszarze objętym planem dotyczy to:

zespołu kaplicy z XIX wieku w Łostówce, zabytkowych kapliczek, krzyży przydrożnych, ujętych w ewidencji dóbr kultury i miejsc pamięci narodowej.

2. Dla zespołu kaplicy wymienionego w punkcie 1 wyznacza się strefę ścisłej ochrony konserwatorskiej "A" (Kza) i strefę ochrony konserwatorskiej "B" (strefę "otuliny" - Kz).

W granicach strefy "Kza" wszelkie prace remontowe, konserwatorskie w obiektach, zmiana sposobu zagospodarowania i użytkowania wymagają pozwolenia konserwatorskiego. W strefie "Kz" zmiana zagospodarowania i użytkowania terenu wymaga uzgodnienia ze służbami konserwatorskimi.

3. Obowiązuje ochrona wyróżnionych na rysunku planu stanowisk archeologicznych (Nr 1,2,3), dla których ustala się strefy obserwacji archeologicznej. W strefach tych obowiązuje zgłoszenie do urzędu konserwatorskiego wszelkich prac ziemnych związanych z robotami budowlanymi, realizacji i modernizacji infrastruktury technicznej. W przypadku wystąpienia znalezisk archeologicznych obowiązuje ich ochrona

oraz wstrzymanie prac ziemnych do czasu wyeksploatowania i zadokumentowania warstw i obiektów archeologicznych.

4. Obowiązuje prowadzenie ewidencji dóbr kultury nie wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na terenie wsi.

Podstawę dla sporządzenia aktualnej ewidencji stanowi ewidencja przekazana przez Służbę Ochrony Zabytków, obejmująca na obszarze wsi Łostówka obiekty:

- budynek mieszkalny Nr 174 drewniany, I ćw. XX w., wł. St. Gawronek,*
- spichlerz drewniany z XVIII/XIX wieku, wł. F. Malec.*

5. Obowiązuje dostosowanie architektury nowych obiektów do architektury rodzimej, z wielkością, formą i bryłą wynikającą z tradycji miejsca, zgodnie z parametrami podanymi w § 8

Obecnie trwa proces aktualizacji planów. Etap wyłożenia projektów do publicznej wiadomości. W fazie projektów w zakresie ochrony elementów dziedzictwa kulturowego nie zachodzą istotne zmiany.

Zaktualizowany wykaz obiektów zabytkowych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków, która stanowi podstawę dla zapisów mpzp odnośnie identyfikacji zasobu chronionych obiektów kulturowych umieszczono w „Aneksie I” niniejszego opracowania.

II. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY.

1. Zarys historii obszaru gminy⁴

Osadnictwo pradziejowe na terenie gminy jest słabo rozpoznane i udokumentowane. Pojedyncze znaleziska z młodszej epoki kamiennej pozwalają twierdzić, że był to obszar penetracji ludzkiej już wówczas. Jednak brak danych do określenia skali tych penetracji i występowania konkretnych kultur archeologicznych. Przez analogię z innymi, zbadanymi terenami Beskidów można stwierdzić, że był to raczej obszar peryferyjny dla ówczesnej ekumeny ludzkiej.

Zwarte osadnictwo postępowało od średniowiecza w głąb Puszczy Karpackiej wzdłuż dolin rzecznych, między innymi w dolinie Raby. Istotnym impulsem była działalność księcia Henryka Brodatego, który w 1234 roku nadał przywilej wojewodzie krakowskiemu Teodorowi Cedro herbu Gryf na prowadzenia akcji osadniczej na rozległych połaciach Karpat, w tym w Kotlinie Nowotarskiej i dolinie Raby. Gryfita wkrótce przekazał swoje przywileje osadnicze zakonowi cystersów z Jędrzejowa oraz ufundował dla nich kościół i klasztor w Ludźmierzu, których budowę ukończono w 1238 r. Przeniesienie się cystersów z Ludźmierza do Szczyrzyca w 1244 r. (ze względu na dogodniejszy klimat i bezpieczniejszą okolicę) ożywiło zagospodarowanie terenów nad Rabą. Cystersi mieli w swym władaniu prawobrzeżną dolinę Raby, pomiędzy potokami Poniczanką i Kasinczanką. W wieku XIV z inicjatywy cysterskiej powstała osada miejska Mieścisko, zaczątek przyszłej Mszany Dolnej. W 1363 r. lokowano Kasinę Wielką, a w 1365 Mszanę Górną. W XIV w. powstała Olszówka (lokacja w 1388 r.), a w XV w. Kasinka Mała, Łętowe i Raba Niżna. Lubomierz został założony dopiero w 1600 r. Dobra po przejęciu przez króla z rąk cysterskich wchodziły w skład starostwa nowotarskiego i były dzierżawione. Istotna jest informacja, że w terenach górskich od drugiej połowy XVI w. obok osiadłej gospodarki wiejskiej pojawiła się gospodarka pasterska związana z prawem i obyczajem wołoskim. Zgodne z tym prawem zobowiązania odnotowano

⁴ Na podstawie: J. Ceklarz, Charakterystyka geograficzno-historyczna obszaru zamieszkiwanego przez Górali Zagórzańskich /w:/ Kultura ludowa Górali Zagórzańskich, Kraków 2014. Ze względu na stałość danych historycznych część ta pozostaje niezmienną w stosunku do dokumentu z lat 2017 – 2021.

dla Olszówki, Mszany Górnej i później dla Lubomierza. W XVI w. ukształtowała się tak zwana dzierzawa mszańska, królewszczyna, która obejmowała Mszanę Dolną (która zrosła się z Mieściskiem), Słomkę, Glisne, Olszówkę, Skalite (dzisiaj Skalisne, przysiółek Olszówki), Rabę Niżną oraz Kasinkę Małą. W okresie zaborów dobra mszańskie przejęte przez Austriaków, zostały kupione od kamery austriackiej przez Eliasza Wodzickiego. Kolejno zmieniali właścicieli aż do 1945, gdy dokonano nacjonalizacji i parcelacji gruntów dworskich. Odrębnie toczyła się historia Kasiny Wielkiej i Kasinki Małej, które wcześniej zostały wyłączone z królewszczyny i były własnością kolejnych rodzin ziemiańskich. W 1848 r. w rejonie Mszany Dolnej miały miejsce gwałtowne wydarzenia galicyjskiej rabacji, zdemolowano dwory, jednak obeszło się bez rozlewu krwi. W 1884 r. otwarto kolej transversalną z Chabówki do Nowego Sącza, która przebiegała przez Rabę Niżną, Mszanę Dolną i Kasinę Wielką, gdzie okrąża szczyt Śnieżnicy osiągając niebotyczne na owe czasy wzniesienie. W pierwszej fazie I wojny światowej przez wsie gminy przetaczał się front. Tu, szczególnie w Kasinie Wielkiej, rozgrywały się walki operacji limanowsko – łapanowskiej, która pozwoliła wojskom austro – węgierskim ofensywę wojsk rosyjskich we wstępnym etapie wojny. W okresie międzywojennym rosła zamożność regionu, ale też nie brakowało napięć. Najpoważniejszym zajściem był strajk rolny w 1937 r. inicjowany przez stronnictwo ludowe. W Kasince Małej doszło do ostrych starć, w wyniku których zginęło od kul policyjnych dziewięciu protestujących. Walki nie ominęły też terenu Gminy we wrześniu 1939 r. W rejonie Kasiny Wielkiej 4 września skutecznym kontratakiem popisały się czołgi zmotoryzowanej 10. Brygady Kawalerii płk. Stanisława Maczka, które osłaniały odwrót Armii „Kraków”. Okupacja niemiecka zapisała się w pamięci, jako okres terroru, ale też bohaterskiego oporu. Plebania w Lubomierzu była jednym z ogniw kurierskiego szlaku na Węgry. Na terenach Gorców i Beskidu działały liczne oddziały partyzanckie. W 1943 r. powstało, działające w Gorcach, zgrupowanie partyzanckie „Wilk”, dowodzone przez por. W. Szczypkę „Lecha”, a po jego śmierci przez ppor. Jana Stachurę „Adama” z Łętowego.

Ppor. J. Stachura zorganizował też kolejny oddział bojowy „Mszyca”, stacjonujący w masywie Lubonia Wielkiego, który zasłynął akcjami bojowymi w Rabce i jej

okolicach. W ramach przygotowań do „Akcji Burza” w 1944 r. z oddziałów AK w regionie sformowano 1 Pułk Strzelców Podhalańskich. Kolejne przejście frontu nie zakończyło niepokojów. Bezpośrednio po II wojnie światowej lasy gorczańskie i beskidzkie były schronieniem dla przeciwników nowej władzy, a walka polityczna przybierała brutalne formy. Dopiero kres czasów stalinowskich po 1956 r. wiązał się z postępem stabilizacji ekonomicznej i społecznej. 2 połowa XX w., a zwłaszcza lata po 1989 r., to okres gruntownych zmian ekonomicznych. Skutkują one rozwojem rozmaitych form przedsiębiorczości lokalnej i stopniowym ograniczaniem tradycyjnej gospodarki rolnej. Jednocześnie od reform zapoczątkowanych po 1989 r. rośnie rola samorządu, który w skali lokalnej ma istotny wpływ na kierunki inwestycji i polityki przestrzennej gminy. Aktywność gospodarcza w połączeniu z poszukiwaniem pracy w odległych regionach (od USA, przez Austrię, Niemcy, Wielką Brytanię i Skandynawię, po Dolny Śląsk i Pomorze) skutkuje wzrostem zamożności obszaru, co wyraża się również w intensyfikacji i modernizacji zabudowy wiejskiej oraz coraz bardziej widocznymi ingerencjami w lokalny krajobraz kulturowy.

2. krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy Gminy jest uwarunkowany bogactwem wartości przyrodniczych oraz tradycją historyczną i współczesną aktywnością gospodarczą. Teren dzielą doliny rzek i potoków stanowiących zlewisko Raby wcinające się w pasma karpackich grzbietów, które należą do masywu Gorców i mozaiki form górskich Beskidu Wyspowego. Osadnictwo skupia się w dolinach, choć zabudowa podchodzi też niemal pod grzbiety wzniesień. Pierwotnie dominowało osadnictwo zwarte, obecnie widoczna jest tendencja

do rozpraszania i poszerzania jego zasięgu. Istotną rolę w krajobrazie gminy odgrywają lasy, głównie iglaste, pokrywające stoki i szczyty górskie. Cennym i zagrożonym składnikiem krajobrazu kulturowego są górskie polany – hale pasterskie. Wraz z szałasami i szopami pasterskimi są ginącym dokumentem tradycyjnej gospodarki pasterskiej. Niegdyś jednego z istotnych źródeł utrzymania miejscowej ludności. Dziś gospodarki reliktovej, którą próbuje się odradzać, jako swoistą

wizytówkę kulturową regionu i atrakcję turystyczną (szlak tradycji kultury włoskiej, Redyk Karpacki, etc.). Widocznym składnikiem krajobrazu kulturowego są rozłogi pól znaczone miedzami i tworzące mozaikę barw i faktur upraw na stokach i w dolinach. W ich układzie zapisane są informacje historyczne o dziejach wsi, ustroju rolnego, podziałach własnościowych. Rozłogi pól też w coraz większym zakresie stają się zagrożone, podlegają ugorowaniu, sukcesji roślinnej, zabudowie. To wynik uwarunkowań ekonomicznych oraz przemian sposobów gospodarowania, co jak zawsze, znajduje odzwierciedlenie w lokalnym krajobrazie. W warstwie kulturowej dominuje współczesna zabudowa, osie komunikacyjne (zdecydowanie przeważają drogi kołowe, kolej coraz mocniej odchodzi do historii), infrastruktura techniczna. Historię akcentują wieże kościołów stanowiących lokalne dominanty kompozycyjne (szczególnie eksponowany krajobrazowo kościół w Kasince Małej), przydrożne kapliczki - świadectwo ludowej pobożności oraz ginące, ale wciąż jeszcze obecne tradycyjne zabudowania mieszkalne i gospodarcze wzniesione z drewna, w konstrukcji zrębowej. Krajobraz kulturowy gminy wciąż może uchodzić za atrakcyjny i nasycony wartościami przyrodniczo – kulturowymi. Jednak ilość czynników destrukcyjnych rośnie i gospodarowanie krajobrazem wymaga coraz większej świadomości, większego ukierunkowania na ochronę zasobów i wartości.

3. zabytki nieruchome

Zabytki nieruchome, to przede wszystkim kościoły zabytkowe. Dla regionu charakterystyczne są świątynie drewniane, konstrukcji zrębowej, z dostawioną do korpusu wieżą konstrukcji słupowej. Prezentują formy, konstrukcję i dyspozycję bryły ukształtowane w średniowieczu, w duchu gotyku, kontynuowane i przetwarzane w regionalnych środowiskach cechowych cieśli

i budowniczych po wiek XVIII w. Doskonałym przykładem takiej budowli, z bogatym wyposażeniem, dekoracją malarską oraz tradycyjnie zagospodarowanym otoczeniem był drewniany kościół w Olszówce. Spłonął jednak w 1993 i jest to strata nie do powetowania. Tym cenniejsze są pozostałe przykłady tej tradycji budowlanej. Drewniany kościół w Kasinie Wielkiej z XVII w. jawi się jako najcenniejszy i najstarszy zabytek w Gminie. Reprezentuje typ tradycyjnego kościoła drewnianego

Małopolski, o średniowiecznym rodowodzie rozwiązań, aktualizowanych stylowo i modernizowanych w duchu baroku przez cieśli doby nowożytnej. Do rodziny drewnianych kościołów zrębowych należy też kościół w Lubomierzu. Jest to jednak przykład świadomej kontynuacji, nawiązania do wzorów wypracowanych w poprzednich epokach. Znamienne, że w czasie gdy powstawał kościół w Lubomierzu toczyła się żywa dyskusja o stylu narodowym w architekturze oraz o regionalnej stosowności rozwiązań architektonicznych. Kościół lubomierski powstał w 1913, został przekształcony w latach 2011 – 2013. Jego koncepcja architektoniczna wpisuje się we wspomniany nurt rozważań o stosowności, regionalizmie rozwiązań. Cennym zabytkiem jest kościół w Kasince Małej, dzieło jednego z najwybitniejszych polskich architektów schyłku XIX i początków XX wieku, jakim był Jan Sas – Zubrzycki. Kościół prezentuje oryginalne formy późnego historyzmu. Nawiązuje do architektury gotyku i renesansu, pokrój wieży donosi się do tradycji budownictwa drewnianego. Trudno wskazać jeden wiodący styl historyczny. budowla jest doskonałym przykładem poszukiwań twórczych epoki, gdy treści i formy kształtowano językiem stylów historycznych, a oryginalność finalnego efektu zależała od wyobraźni projektanta. Wspomniany Jan Sas – Zubrzycki należał do architektów obdarzonych wielką energią, a jego realizacje wpisały się nie tylko w krajobraz Krakowa, ale i wielu innych miejscowości dawnej Galicji. Wartość cennych zabytków architektury mają kaplice i kapliczki wiejskie. Kamienna kaplica w Łostówce zwieńczona okazałą wieżą z baniastym hełmem ilustruje przywiązanie do form barokowych kontynuowanych w lokalnym środowisku w XIX wieku. Kapliczki domkowe mimo ascetycznej formy wiążą się z długą tradycją nowożytnych kameralnych budowli sakralnych. Kaplica Na Brzegu w Kasinie Wielkiej dokumentuje trwałość form, które podejmowano z powodzeniem jeszcze w połowie XX w. Natomiast kapliczki z Kasinki Małej (przy moście) i z Łętowego (osiedle Michory) są skromnymi przykładami architektury neogotyckiej. Historyczne cmentarze we wsiach gminy uległy gruntownym przekształceniom. Zniknęła zieleń tradycyjnie związana z wiejskim cmentarzem, zniknęły w większości starsze nagrobki. Pojedyncze relikty są tym cenniejsze i warte dokumentowania i zachowania. Wśród zabytków sepulkralnych szczególne miejsce mają cmentarze wojenne z I wojny światowej, świadectwo zmagania z 1914 r. To cenne

pod względem historycznym i artystycznym realizacji. Kameralny cmentarz z Kasiny Wielkiej dobrze ilustruje specyfikę zjawiska. Architektura świecka jest reprezentowana przez wielką różnorodność typów budowli. Najsłabiej zachowały się świadectwa zabudowy zespołów dworskich. Klasycystyczny dwór w Rabie Niżnej został rozbudowany ze szkodą dla czytelności form stylowych. Dwór w Kasinie Wielkiej nie przetrwał, a dwór w Kasince Małej również uległ znaczącym przekształceniom i zachowany jest tylko w części. Wyobrażenie o skali zabudowy daje opuszczona i nieużytkowana obecnie oficyna dworska w Kasinie Wielkiej, niemal ostatni relikt historycznego założenia dworskiego w tej miejscowości. Nie przetrwał tam również park dworski, zatem przykładem komponowanej zieleni towarzyszącej rezydencji pozostaje tylko park dworski w Rabie Niżnej. Historyczną architekturę murowaną reprezentują ponadto budynek dworca kolejowego w Kasinie Wielkiej, murowane szkoły w Mszanie Górnej (budynek od lat opuszczony w bardzo złym stanie technicznym nie nadający się obecnie do użytku) i Olszówce oraz pojedyncze wille z lat międzywojennych. Zabytkiem techniki jest cała linia kolejowa przebiegająca przez tereny gminy, obecnie w większości zdemontowana w ramach prac modernizacyjnych. Wartość budowli niezwyklej i oryginalnej ma międzywojenny, drewniany budynek przystanku kolejowego w Rabie Niżnej (obecnie nieużytkowany w złym stanie technicznym, co do którego formułowane są plany remontu i translokacji). To przykład poszukiwania form regionalnych w zunifikowanej zabudowie kolejowej. Wielką wartość historyczną i estetyczną prezentują drewniane, tradycyjne zabudowania mieszkalne i gospodarcze. Marek Grabski, gdy charakteryzował budownictwo Górali Zagórzan w monografii kultury ludowej regionu, pisał o tej architekturze, jako zjawisku przebrzmiałym, już nieobecnym. Badania terenowe ujawniły na terenie gminy kilkanaście zachowanych budynków drewnianych reprezentujących wartości owego typu budownictwa. Są to zabudowania bardzo zagrożone, w znacznej części w złym stanie technicznym, jednak ich unikatowość i wartość historyczna powinny być argumentem na rzecz ochrony. Można wyróżnić dwa typy zabudowań. Starsze, parterowe, tradycyjne domy góralskie – konstrukcji zrębowej, z symetrycznym dwudzielnym układem wnętrza, z sienią na osi. Nowsze, zrębowe z konstrukcją ukrytą pod szalunkiem (często ozdobnie układanym),

z rozbudowanym programem użytkowym, z gankiem od frontu i pokojami na poddaszu. To typ, który rozwijał się pod wpływem wzorów architektury uzdrowskiej z Rabki, a ornamentyka często nawiązuje do wzorów podhalańskich, uznanych wówczas za wspólne i reprezentatywne dla góralszczyzny. Odrębną kategorię architektoniczną stanowią pasterskie szałasie rozmieszczone na halach w Gorcach. To najprostsze z użytkowych konstrukcji budowlanych, drewniane, zrębowe, wpisane w krajobraz, stanowiące niegdyś oparcie dla gospodarki pasterskiej i rys charakterystyczny dla karpaccich krajobrazów. W tradycyjnym budownictwie regionu zapisana jest historia i odrębność kulturowa poszczególnych miejscowości. Gdy zniknie, zastąpiona zunifikowanymi formami współczesnymi pozostanie luka w naszej wiedzy i świadomości historycznej, którą tylko w części wypełnią stare zdjęcia i opisy badaczy. To cenna i niezwykle zagrożona część naszego dziedzictwa kulturowego.

4. zabytki ruchome

Zabytki ruchome to przede wszystkim wyposażenie zabytkowych świątyń - kościołów i kaplic z terenu Gminy. Najcenniejsze wyposażenie pod względem historycznym i artystycznym znajduje się w kościele drewnianym w Kasinie Wielkiej. Są to barokowe nastawy ołtarzowe, rzeźby i elementy wyposażenia kościoła datowane na XVII – XIX w. Cenne barokowe ołtarze, obrazy i rzeźby przepadły bezpowrotnie przy okazji pożaru kościoła w Olszówce w 1993. Unaocznia to jak kruche są to skarby i jak ostateczne stają się straty w tym zakresie. Wyposażenie kościoła w stylu dojrzałego, dziewiętnastowiecznego historyzmu prezentują sprzęty i ołtarze w kościele w Kasince Małej. Część z nich to dzieło krakowskiego rzeźbiarza i snycerza Władysława Druciaka, rodem z Krościenka, absolwenta słynnej Zakopiańskiej Szkoły Przemysłu Drzewnego. Ewolucje stylu wyposażenia świątyni w XX w. ukazują sprzęty z kościoła w Lubomierzu. Na pograniczu sztuki profesjonalnej i ludowej lokuje się wyposażenie kaplicy w Łostówce, pochodzące z XIX w., ale nawiązujące do tradycji baroku. Do zabytków w stylu ludowego baroku można zaliczyć też małe ołtarzyki i rzeźby z kilku murowanych kapliczek z terenu gminy przykładowo z Mszany Górnej (osiedla Zagrody i Dawce) czy Olszówki (osiedle Dzioł). Ów styl, to wynik trwałości wzorów sztuki barokowej podejmowanych i przetwarzanych przez

lokalnych artystów w XIX w. Pod względem wartości artystycznej wyróżniają się rzeźby św. Jana Nepomucena umieszczone w kapliczkach w Rabie Niżnej (osiedle Łęg przy DK 28) i Olszówce (przy szkole). Cenna jest też drewniana, polichromowana figura św. Mikołaja z kapliczki w Kasince Małej (osiedle Widzisz). Jednak nawet fabryczne chromolitografie, czy oleodruki z pierwszej połowy XX w., które znajdujemy w kapliczkach, posiadają wartość świadectwa historycznego i dokumentu pobożności naszych przodków. Do grupy zabytków ruchomych według kategoryzacji konserwatorskiej zaliczają się też figury i krzyże przydrożne. Na terenie gminy nie ma ich dużo, ale są tym cenniejsze. Kamienne krzyże, na wysokich cokołach, przyozdobionych płaskorzeźbami z wizerunkami świętych powstawały w ostatnich dekadach XIX i pierwszych XX w. Były dziełami lokalnych warsztatów kamieniarskich (szczególnie licznie warsztaty takie występowały w rejonie Myślenic). Kapliczek z terenu gminy nie udało się dotąd powiązać z konkretnym warsztatem, ale są reprezentatywnymi przykładami tego rodzaju twórczości (figury z Raby Niżnej – osiedle Majerówka, Lubomierza – osiedle Dziedziny czy Łętowego – przy starej drodze). Dziełem lokalnych rzemieślników są też małe kapliczki domkowe wieszane na drzewach, elewacjach domów, lub słupach. Starsze drewniane są miniaturami świątyń. Nowsze, wycinane z blachy nawiązują formą do swych starszych poprzedniczek i do rodzimej tradycji. Wartość istotnego elementu w krajobrazie kulturowym i świadectwa ewolucji rzemiosła artystycznego posiadają pospół. Zasób zabytków ruchomych na terenie gminy nie jest liczny, charakteryzuje się wartością regionalną i zasługuje na ochronę jako ważny składnik dziedzictwa kulturowego.

Szczególnym zabytkiem i miejscem pamięci zarazem jest Pomnik Pamięci 24. Pułku Ułanów na polanie Mogiła w Kasinie Wielkiej. Upamiętnia walki zmotoryzowanej 10 Brygady Kawalerii płk. Stanisława Maczka we wrześniu 1939 r. Pomnik został zaprojektowany i wykonany w 1991 r. przez artystę Stanisława Dobrowolskiego. W kompozycji wykorzystano unikatową wieżyczkę czołgu Vickers, która zachowała się, jako ocalały element wraku polskiego pojazdu pancernego zniszczonego w tym rejonie podczas bitwy 4.09.1939 r. Zatem pomnik uznany za zabytek wpisany do rejestru zabytków jest kompozycją artystyczną, a zarazem zawiera cenny zabytek techniki, jakim jest pozostałość polskiego czołgu z 1939 r.

5. zabytki archeologiczne

Ze względu na górskie położenie na terenie Beskidu Wyspowego, rejon gminy Mszana Dolna należy do stosunkowo słabo nasyconych zabytkami archeologicznymi. Jest to charakterystyczne zjawisko dla obszaru południowej Małopolski. Skromny zasób stanowisk archeologicznych należy wiązać z kilkoma przyczynami, a zwłaszcza z nieskutecznością metody badawczej (prospekcje terenowe, badania powierzchniowe) spowodowanej słabą dostępnością terenu dla potrzeb prospekcji terenowej, co wiąże się z częstym odłogowaniem pól i przeznaczaniem terenu na pastwiska, a także ze specyfiką uwarunkowanego środowiskowo osadnictwa historycznego, w dużej mierze pokrywającego się z obecnym. Taka sytuacja powoduje, że relikty osadnictwa historycznego, a nawet pradziejowego znajdują się pod istniejącymi zabudowaniami wsi, co czyni je nieuchwytnymi podczas badań powierzchniowych.

Szczegółowy wykaz zabytków archeologicznych odkrytych i zinwentaryzowanych podczas dotychczas przeprowadzonych badań powierzchniowych (które nie objęły jeszcze całego obszaru gminy) zawiera Aneks nr 2 do niniejszego opracowania.

Lokalizację stanowisk ukazują mapy załączone w Aneksie nr 3 Programu. Zidentyfikowane stanowiska, to w znaczniej mierze ślady osadnicze.

W pojedynczych przypadkach z młodszej epoki kamiennej (neolit), w zdecydowanej większości średniowieczne i nowożytnie. Stan badań i charakter źródeł archeologicznych nie umożliwia na razie stworzenia kompleksowej diagnozy zasięgów i charakteru osadnictwa pradziejowego i wczesnośredniowiecznego na tych terenach.

6. zabytki w zbiorach muzealnych i innych

W granicach gminy nie ma muzeum o charakterze skodyfikowanym prawnie, jako muzeum rejestrowego w myśl ustawy o muzeach. Warte odnotowania są natomiast inicjatywy lokalne. Charakter autorskiej galerii sztuki nosi Galeria Sztuki Zagórzańskiej Stanisława Dobrowolskiego w Kasinie Wielkiej. Funkcjonuje na tak zwanym "Wydartem" od 21 maja 1999 r., pod nazwą "Hołd Karpatom" i prezentuje dorobek tegoż artysty zapisany testamentem na rzecz gminy w 1999r. Zbiory związane z historią i kulturą regionu prezentowane są w szkolnych izbach pamięci, a także znajdują się w muzeach poza terenem gminy. To między innymi zbiory etnograficzne w Muzeum im. W. Orkana w Rabce Zdroju, w starym kościele drewnianym, zbiory biograficzno – historyczne w Muzeum Biograficznym Władysława Orkana „Orkanówka” w Porębie Wielkiej, Muzeum Etnograficznym w Krakowie czy przyrodnicze w ośrodku edukacyjnym Gorczańskiego Parku Narodowego.

7. dziedzictwo niematerialne⁵

Kulturowe dziedzictwo niematerialne gminy łączy się z tradycją i kulturą duchową Górali Zagórzańskich. Górale Zagórzańscy to grupa etnograficzna zajmująca obszar północnych stoków Gorców i zachodniej części Beskidu Wyspowego, w dolinach rzek Raby, Mszanki, Słomki i Porębianki. Folklor Zagórczan nie jest jednolity. Wiele cech wspólnych łączy Zagórczan z mieszkającymi w sąsiedztwie Kliszczakami, w części zachodniej regionu (okolice Rabki) występują wyraźne wpływy Podhala. W regionie zagórzańskim charakterystyczna była luźna zabudowa wsi w formie tzw. osiedli, obejmująca niewielkie skupiska chałup, lokowane zarówno w dolinach, jak i na górskich zboczach. W górnych przysiółkach Lubomierza, Mszany Górnej czy Koniny (gm. Niedźwiedź) można jeszcze napotkać relikty dawnego budownictwa. Domy wznoszone były z okrągłaków łączonych na zrąb, osadzanych na solidnych kamiennych podwalinach (peckach). Dachy kryto słomą lub gontem. Szczeliny między deskami utykano mchem i gliną. Początkowo w starszych chatach część

5

Na podstawie noty w Wojewódzkim programie opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2014-2017.

mieszkalną łączono ze stajnią, z biegiem czasu dom oddzielony został od zabudowań gospodarczych, które tworzyły tzw. okół. Chałupy składały się z dwóch części – izby i kuchni – połączonych sienią. Zagórzanie zachowali do dziś dawną góralską gwarę, pieśni i obyczaje, których strażnikami są aktywnie działające zespoły folklorystyczne („Kasinianie - Zagórzanie”, „Dolina Mszanki”, „Olszowianie”, etc.) i Koła Gospodyń Wiejskich. Odzyskuje znaczenie strój góralski, który staje się strojem świąteczno - obrzędowym używanym nie tylko przez zespoły regionalne, ale i przez mieszkańców regionu angażujących się w lokalne uroczystości o charakterze religijnym i społecznym.

8. Podsumowanie zasobu:

a. zabytki objęte prawnymi formami ochrony;

Prawnymi formami ochrony zabytków, czyli wpisem do rejestru zabytków objęte są:

KASINA WIELKA:

1. kościół par. p.w. Marii Magdaleny, Ks. „A” – 839, dec. 639/97 z dn. 22. 10. 1997 r.
2. wyposażenie kościoła w rejestrze zabytków ruchomych
3. pomnik ku czci Żołnierzy 24 Pułku Ułanów z 1991 r. –Ks. „A” -1646/M z dnia 14.06.2023 r.

OLSZÓWKA:

4. kościół p.w. św. Jana Chrzciciela (spalony) i teren w granicach ogrodzenia kościelnego, Ks. „A” – 97, dec. 112/97 z dn. 28. 02. 1969 r.

RABA NIŻNA:

5. dwór, Ks. „A” – 153, dec. 821/153 z dn. 4.11.1967r.

LUBOMIERZ

6. Zespół trzech szałasów na Polanie Gorc Lubomirski – Ks. „A” – 326, dec. 126/82 z dn. 18. 12. 1982 r.
7. Zespół trzech szałasów na Polanie Gorc Troszacki – Ks. „A” – 325, dec. 125/82 z dn. 18. 12. 1982 r.

8. Zespół dwóch szałasów na Polanie Jadamówka (Gorce) – Ks. „A” – 320, dec. 120/82 z dn. 08. 12. 1982 r.
9. Zespół trzech szałasów na Polanie Podskały – Ks. „A” – 323, dec. 123/82 z dn. 18. 12. 1982 r.
10. Zespół trzech szałasów na Polanie Stawieniec – Ks. „A” – 315, dec. z dn. 14. 12. 1982 r.

- b. zabytki w gminnej ewidencji zabytków;

Według wykazu stanowiącego załącznik- Aneks nr 1 do niniejszego programu.

- c. zabytki o najważniejszym znaczeniu dla gminy.

Wśród obiektów najcenniejszych należy wymienić:

Kościół w Kasinie Wielkiej, Kasince Małej, Lubomierzu. Kaplice w Łostówce, w Łętowie, Olszówce i Kasince Małej. Budynki dworskie w Rabie Niżnej, Kasince Małej. Budynki kolejowe w Kasinie Wielkiej i Rabie Niżnej (obecnie opuszczona w złym stanie technicznym) oraz tradycyjną zabudowę drewnianą - mieszkalną i gospodarczą.

9. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy, analiza szans i zagrożeń.

Stan zachowania zasobu materialnego dziedzictwa kulturowego na terenie gminy Mszana Dolna jest zróżnicowany. W stanie dobrym pozostają zabytki sakralne pod opieką parafii. Służące prywatnej dewocji kapliczki i figury przydrożne należą do bardziej zagrożonych. Jednak, jak wykazał przegląd zasobu dokonany w połowie 2025 r. część kapliczek poddana z inicjatywy Gminy pracom konserwatorskim odzyskała historyczną formę i została profesjonalnie zabezpieczona. Zagrożeniem są nieprofesjonalne realizowane indywidualnie naprawy i modernizacje, które mogą pozbawić poszczególne obiekty cech zabytkowych.

Z obiektów świeckich zagrożone są wszystkie te, które utraciły funkcje użytkowe. Budynki nieużytkowane, porzucone, użytkowane doraźnie w dłuższej perspektywie skazane są na zagładę. W skali zasobu tradycyjnych budynków mieszkalnych tylko

niewielki procent jest użytkowanych w sposób rokujący nadzieję na samoistne przetrwanie. Większość, bez świadomej interwencji remontowo – konserwatorskiej zniknie w najbliższych latach. Tylko współdziałanie i zrozumienie ze strony właścicieli poparte pomocą ze strony gminy może odwrócić niekorzystne tendencje destrukcji owych rzadkich już i tym bardziej cennych świadków historii i lokalnej tożsamości kulturowej.

III. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

1. CEL STRATEGICZNY

W *Krajowym programie ochrony zabytków na lata 2014 – 2017* sformułowano cel strategiczny działań ochronnych w skali kraju. Mimo upływu czasu i opracowania rozmaitych nowych dokumentów, to sformułowanie pozostaje aktualne i trafne. Można traktować je jako punkt wyjścia dla budowania strategii lokalnych i regionalnych.

Zatem wychodząc z założenia, że ponadczasowym i nadrzędnym celem działania jest:

Wzmacnianie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków

Przy uwzględnieniu celu określonego w kolejnych wojewódzkich programach ochrony zabytków, który brzmi:

Zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego Małopolski dla rozwoju gospodarczego regionu i zapewnienia wysokiej jakości życia Małopolan

Oraz biorąc pod uwagę zapisy ustawowe (art. 87 ustawy z dnia 23.07.2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), co do celów opracowywania wojewódzkiego, powiatowego i gminnych programów opieki nad zabytkami, którym przyporządkowano odpowiednie kierunki i działania, wskazuje się jako główny cel programu:

CEL STRATEGICZNY

programu opieki nad zabytkami Gminy Mszana Dolna na lata 2025 – 2029:

**DOSTRZEGANIE UNIKALNYCH WARTOŚCI DZIEDZICTWA
KULTUROWEGO SPOŁECZNOSCI LOKALNYCH.**

z czego wynika wskazanie operacyjne:

**KONSEKWENTNA REALIZACJA DZIAŁAŃ NA RZECZ OCHRONY
ZASOBÓW LOKALNEGO, MATERIALNEGO I POWIĄZANEGO Z NIMI
NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
GMINY MSZANA DOLNA,
ZE WZGLĘDU NA ZNACZENIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO,
JAKO FUNDAMENTU BUDOWANIA WIĘZI MIĘDZYPOKOLENIOWEJ
I KSZTAŁTOWANIA PAMIĘCI HISTORYCZNEJ STANOWIACEJ ŹRÓDŁO
LOKALNEJ TOŻSAMOŚCI KULTUROWEJ.**

Tak sformułowany cel podkreśla trwałość, kontynuacyjność oraz odwołanie do wartości w kształtowaniu znaczenie strategii ochrony lokalnych zasobów zabytków.

Wieloletni i cyklicznie aktualizowany Gminny Program Opieki nad Zabytkami ma być jednocześnie kompendium informacji z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, a zarazem „drogowskazem” odnośnie działań dotyczących problematyki związanej z zabytkami w odbiorze społecznym oraz w planowaniu i praktyce działania samorządu i społeczności lokalnej.

Przejawem tego zainteresowania ma być podejmowanie różnorodnych działań angażujących różne podmioty, przy możliwie szerokim postrzeganiu przedmiotu ochrony, nie wyłączając kontekstu krajobrazowego, przyrodniczego i dziedzictwa niematerialnego.

Realizacji celu strategicznego służyć mają priorytety działania:

2. PRIORYTETY PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

5. Wzmacnianie i upowszechnianie społecznego zrozumienia i akceptacji wartości dziedzictwa materialnego i niematerialnego, jako podstawy skutecznej ochrony zabytków i tradycji regionu; /za pośrednictwem działań informacyjnych adresowanych do właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych oraz do całej społeczności gminy – wykorzystanie mediów i innych form komunikacji społecznej/
6. Ochrona kapliczek przydrożnych, jako dokumentów historii i tradycji regionu oraz historycznych akcentów w krajobrazie kulturowym wsi;
/inicjowanie i wspieranie prac konserwatorskich, popularyzowanie dobrych praktyk wykonawczych/
7. ochrona krajobrazu kulturowego, jako wartości przyrodniczo – kulturowej, decydującej o jakości życia mieszkańców Gminy i ciągłości tradycji miejsca.
/uwzględnianie tej problematyki w dokumentach planistycznych i zagospodarowaniu przestrzennym Gminy/
8. Poszukiwanie rozwiązań sprzyjających zachowaniu tradycyjnego budownictwa drewnianego; /akcja informacyjna, informowanie o źródłach finansowania i mechanizmach wspierania właścicieli obiektów zabytkowych /

3 KIERUNKI DZIAŁAŃ PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Działania strategiczne

- wzmacnianie partnerstwa i inicjowanie współdziałania z innymi strukturami państwowymi i samorządowymi oraz organizacjami pozarządowymi oraz indywidualnymi właścicielami obiektów zabytkowych w celu zwiększenia skuteczności ochrony i opieki nad zabytkami,

- tworzenie warunków dla zagospodarowania obiektów zabytkowych na cele użytkowe, z poszanowaniem autentycznej substancji i formy zabytku,
- aktywizacja społecznej opieki nad zabytkami przez upowszechnianie informacji o wartości dziedzictwa oraz dobrych praktykach z zakresu ochrony budownictwa tradycyjnego,
- działanie prawne, organizacyjne i informacyjno - edukacyjne na rzecz budowy systemu ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego
- ochrona dziedzictwa kulturowego w obszarach wiejskich – inicjowanie działań w celu aktywnej ochrony wybranych obiektów dokumentujących tradycyjną zabudowę mieszkalną i gospodarczą (architektura drewniana, zabytki techniki, kapliczki), ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

4. ZADANIA PROGRAMU OPIEKI

- w odniesieniu do obszarów wskazanych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

a. W zakresie kształtowania i inicjowania działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami:

- łączenie kultywowania tradycji – dziedzictwa niematerialnego (strój, obrzędowość, śpiew i muzyka, uroczystości lokalne) z obiektami zabytkowymi, dla uzyskania efektu trwałej i konsekwentnie aktualizowanej obecności zabytków w życiu wspólnot lokalnych.
promowanie wartości dziedzictwa materialnego i niematerialnego z terenu Gminy
- inicjowanie akcji edukacyjnych na temat wartości zasobu zabytków gminy, specyfiki regionalnej i znaczenia dziedzictwa kulturowego oraz ochrony krajobrazu kulturowego, za pośrednictwem publikacji, mediów, szkół, stowarzyszeń, muzeów i przy współpracy z jednostkami województwa małopolskiego;

- wspieranie inicjatyw na rzecz badania, dokumentowania i eksponowania zabytków – zamieszczanie informacji na stronie internetowej Gminy, konkursy szkolne, wsparcie dla regionalistów;
- propagowanie działań na rzecz rozpoznawania i dokumentowania wartości oraz zagospodarowania dla obszarów cennych w kontekście historyczno – krajobrazowym (kompleksy hal, historyczne zespoły zabudowy).
- upowszechnianie informacji w zakresie wartości, specyfiki, zagrożeń i przepisów dotyczących ochrony zabytków – opracowanie i umieszczenie informacji w mediach elektronicznych, w portalu informacyjnym Gminy;
- sprzyjanie kultywowaniu regionalnych tradycji niematerialnych o istotnym w skali województwa znaczeniu, stanowiących ważny wkład Gminy w dziedzictwo kulturowe regionu (tradycje górali Zagórzan).

b. W zakresie organizacyjno-prawnym:

- konsekwentne uwzględnianie potrzeb ochrony zabytków, w tym zabytków archeologicznych i krajobrazu kulturowego w dokumentach planistycznych Gminy.
- regulowanie presji inwestycyjnej w sąsiedztwie chronionych obiektów i zespołów zabytkowych w celu zachowania ich czytelności i odrębności w krajobrazie kulturowym miejscowości.
- Uwzględnienie zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w dokumentach planistycznych dotyczących sytuacji kryzysowych i szczególnych zagrożeń.
- ograniczenie rozpraszania zabudowy w związku z ochroną krajobrazu, w imię zasad ochrony i zrównoważonego rozwoju (za pośrednictwem aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego).
- kontynuacja wsparcia działań konserwatorskich odnośnie kapliczek przydrożnych i tradycyjnego budownictwa drewnianego

c. W zakresie dokumentacji i badań:

- wspieranie regionalistów i osób dokumentujących lokalne dziedzictwo kulturowe.
- Budzenie ciekawości historii i kultury lokalnej wśród młodzieży szkolnej przez inicjatyw służących dokumentowaniu (fotografie, rysunki, opisy, zbieranie informacji historycznych i legend) historii rodzinnych, kapliczek, nagrobków na cmentarzach parafialnych oraz materialnych i niematerialnych reliktyw tradycji lokalnej, a także krajobrazów kulturowych – inicjowanie konkursów, nagradzanie aktywnych szkół i organizacji społecznych.
- bieżące aktualizowanie danych zawartych w gminnej ewidencji zabytków, w porozumieniu z właścicielami nieruchomości;

d. W zakresie finansowym:

- zabezpieczenie środków finansowych na działania informacyjne (media społecznościowe) odnośnie wartości dziedzictwa kulturowego gminy;
- kontynuacja wsparcia finansowego z funduszy Gminy prac konserwatorskich, szczególnie przy kapliczkach przydrożnych;
- korzystanie z dostępnych środków zewnętrznych dla poprawy stanu środowiska i krajobrazu kulturowego gminy;
- wykorzystanie środków własnych na promocję (informacja turystyczna, informacja historyczna, konkursy i działania aktywizujące miejscową społeczność) w zakresie uczestniczenia w dokumentowaniu i ochronie dziedzictwa.

e. W zakresie interwencyjnym:

- stały monitoring stanu zachowania, sposobu użytkowania zespołów i obiektów zabytkowych na terenie gminy (wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków).
- podejmowanie interwencji zgodnie z regulacjami prawnymi, przez zawiadomienie organów ochrony zabytków, w przypadku udokumentowania

zagrożenia, lub niszczenia obiektu zabytkowego, lub natrafienia na przedmioty o charakterze archeologicznym.

f. W zakresie prac remontowo-konserwatorskich i utrzymania obiektów:

- Podjęcie wraz z właścicielem terenu działań związanych z zabezpieczeniem i zagospodarowaniem działki po spalonym kościele w Olszówce (potrzebny remont konserwatorski kamiennego ogrodzenia, formy upamiętnienia tradycji miejsca)
- Współpraca z Gorczańskim Parkiem Narodowym i właścicielami nieruchomości w zakresie działań na rzecz ochrony szaleśców i krajobrazu polan (ha) gorczańskich.
- Współdziałanie z Urzędem Wojewódzkim w zakresie utrzymania i konserwacji cmentarza z I wojny światowej.
- Inicjowanie i wsparcie kolejnych prac konserwatorskich przy kapliczkach przydrożnych.
- Wprowadzenie monitoringu i zabezpieczeń prewencyjnych wyposażenia kapliczek (np. fotopułapki, porozumienie z sąsiadami obiektów, monitoring wizyjny)

5. Instrumenty realizacji programu opieki nad zabytkami

- Działania w ramach statutowych zobowiązań Gminy w oparciu o aparat administracyjny Gminy, w ramach funduszy w dyspozycji Gminy.
- Udział w projektach i programach na rzecz ochrony dziedzictwa inicjowanych przez województwo małopolskie oraz w projektach i programach rządowych (aktualne programy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego)
- Partnerstwa z instytucjami, organizacjami, osobami fizycznymi i prawnymi angażującymi się w działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.

c. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami.

Ustawodawca wskazał konieczność sprawozdawania realizacji planu opieki nad zabytkami w połowie jego obowiązywania i po zakończeniu okresu obowiązywania przed gremium uchwalającym program oraz przekazywanie informacji do wiadomości wojewódzkiego konserwatora zabytków. W tym celu należy prowadzić monitoring realizacji planu.

Monitoring ponadto służy następującym celom:

- dostarczaniu podmiotom biorącym udział w zarządzaniu miejscem czy obiektem informacji o skuteczności prowadzonych działań ochronnych,
- umożliwieniu stałej weryfikacji i ulepszania działań ochronnych,
- dostarczaniu organom sprawującym nadzór nad obszarem będącym przedmiotem ochrony danych o stanie przedmiotu ochrony,
- sporządzaniu okresowych raportów umożliwiających przegląd zadań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

Szczególnie ważne jest przewidzenie i określenie, w jakich przypadkach wyniki monitoringu wpłyną na sposób sprawowania ochrony nad dobrami dziedzictwa

kulturowego. Monitoring powinien być tak zaplanowany, aby umożliwiał ocenę przynajmniej takich parametrów:

- skuteczność ochrony (porównanie otrzymanych rezultatów z rezultatami oczekiwanymi, wyrażonymi poprzez stan ochrony),
- skuteczność zastosowanych środków,
- zmianę stanu obiektu,
- zagrożenia środowiskowe.

W przypadku gminy Mszana Dolna celowym jest:

1. Przeprowadzanie okresowej oceny stanu zabytków architektury i budownictwa uwzględnionych w gminnej ewidencji zabytków. Ocena powinna obejmować:

- określenie zmian ilościowych substancji zabytkowej (ubytki – wskaźnik ilościowy na podstawie zgłoszeń właścicieli),
- przekształcenia substancji zabytkowej (rozbudowy i przebudowy ze zmianą formy – wskaźnik ilościowy na podstawie zgłoszeń właścicieli),
- ilość prac remontowych i konserwatorskich (zachowanie lub rekompozycja form historycznych – wskaźnik ilościowy na podstawie danych organów uzgadniających),

Uzyskane dane ilościowe będą jednoznacznym wskaźnikiem tendencji

w zakresie zachowania zasobu zabytkowej zabudowy. Jeśli okresowy przegląd zostanie połączony z wykonaniem dokumentacji fotograficznej, narastać będzie wartościowa dokumentacja zasobu historycznej zabudowy. Dokumentacja okresowego przeglądu gminnej ewidencji zabytków w 2025 r. stanowią załącznik do niniejszego programu.

- d. Obserwowanie zmian wprowadzanych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego w zakresie ochrony zabytków, obiektów i obszarów chronionych.

3. Gromadzenie informacji o działalności edukacyjno-kulturalnej związanej z promocją dziedzictwa kulturowego Gminy - roczne dane ilościowe wykażą aktywność Gminy i innych podmiotów obecnych na terenie gminy w zakresie edukacji kulturowej i działań promocyjnych.

e. Potencjalne źródła finansowania przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

Główne źródła finansowania:

- **Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN):**

W ramach ogólnopolskiego programu "Ochrona zabytków" przyznaje dotacje na zabytki nieruchome i ruchome.

- **Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego:**

Ogłasza własne konkursy grantowe, takie jak "Ochrona zabytków Małopolski 2025", które przyznają środki na prace przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków na terenie województwa.

- **Fundusze Unii Europejskiej:**

W ramach funduszy regionalnych realizowane są projekty wspierające ochronę zabytków, na przykład dotyczące adaptacji zabytków do nowych funkcji.

- **Rządowy Program Odbudowy Zabytków:**

Samorządy mogą ubiegać się o środki z tego programu na renowację zabytków na swoim terenie.

Na co można uzyskać wsparcie?

- Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach, zgodnie z zapisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Jak ubiegać się o środki?

- **Sprawdzaj ogłoszenia**

na stronach internetowych instytucji takich jak Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego czy Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

- **Złóż wniosek**

w ramach ogłoszonych naborów, przestrzegając wskazanych procedur i terminów.

- **Wymagane dokumenty**

obejmują wniosek o dotację oraz inne niezbędne dokumenty potwierdzające stan własności, dysponowanie pozwoleniem konserwatorskim, projektem lub programem konserwatorskim planowanych prac.

Podstawowym źródłem finansowania zabytków w Polsce są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów każdego szczebla. Finansowanie zabytków z tych źródeł odbywa się na zasadzie współfinansowania prac przy obiektach zabytkowych, w oparciu o zapisy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Dysponentami powyższych środków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków,
- organ stanowiący - gminy, powiatu, samorządu województwa, realizujące dotacje poprzez corocznie organizowane nabory wniosków.

Dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej, będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie. Udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac. W przypadku refundacji kosztów prac wniosek powinien być złożony w roku

następującym po roku, w trakcie którego zakończono wszystkie prace konserwatorskie i roboty budowlane podlegające dofinansowaniu.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
7. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
14. uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
15. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;

16. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;
17. zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, lub
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru realizowane ze środków w dyspozycji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, realizowane są głównie w ramach programu „Dziedzictwo kulturowe” priorytet „Ochrona zabytków”.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego corocznie ogłasza Programy, w ramach których są finansowane zadania z zakresu kultury. Ochronie i opiece nad zabytkami dedykowane są:

Program „Dziedzictwo kulturowe”:

priorytet „Ochrona zabytków”, w ramach którego są dofinansowywane prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków,

priorytet „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań realizowanych poza granicami i na terenie Rzeczypospolitej Polskiej:

- rewaloryzacji oraz prac remontowych i konserwatorskich w zabytkach polskich lub z Polską związanych, znajdujących się poza granicami kraju;
- rewaloryzacji, konserwacji, ochrony i zachowania zabytkowych cmentarzy i miejsc pamięci narodowej poza granicami kraju;
- dokumentowania utraconego i rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, w tym badań naukowych, kwerend bibliotecznych, archiwalnych i inwentaryzacji;
- publikacji oraz promocji badań naukowych nad dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- upamiętniania wybitnych osób lub zdarzeń historycznych związanych z dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- pomocy instytucjom stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich poza Krajem oraz innym instytucjom emigracyjnym i organizacjom polonijnym, prowadzącym działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego.

priorytet „Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- digitalizacja zasobów kultury i dziedzictwa narodowego uwzględniająca przeprowadzenie niezbędnych prac konserwatorskich;

- udostępnianie cyfrowych zasobów za pośrednictwem urządzeń multimedialnych lub/oraz sieci rozległych (Internetu) poprzez portale internetowe;
- przechowywanie zasobów cyfrowych z zapewnieniem trwałości i bezpieczeństwa danych cyfrowych.

priorytet „Ochrona zabytków archeologicznych, w ramach którego dofinansowywane są następujące rodzaje zadań:

- ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych;
- nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

Poza trybem określonym w Programach, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje również dotacje na badania archeologiczne, jeżeli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku:

- prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo,
- prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2%

kosztów planowanych do przeprowadzenia działań. Zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

Zgodnie z art. 83 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może również przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych.

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

W zakresie środków pochodzących z Unii Europejskiej są to przede wszystkim:

1. Fundusze strukturalne, dystrybuowane poprzez:

- Regionalne Programy Operacyjne,
- Program Operacyjny "Infrastruktura i Środowisko 2014-2020",
- Program Operacyjny "Innowacyjna Gospodarka Inteligentny Rozwój",
- Program Operacyjny "Kapitał Ludzki Wiedza, Edukacja, Rozwój",
- Programy „Europejskiej Współpracy Terytorialnej”.

f. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków
(określonych w paragrafie 4. „ZADANIA PROGRAMU OPIEKI”)

Finansowanie działań należy opierać głównie na środkach własnych gminy oraz możliwych dofinansowaniach ze strony Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (projekty resortowe – priorytety odnośnie działań, które Gmina może podjąć, jako właściciel terenu), Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,

Województwa Małopolskiego (prace konserwatorskie przy zabytkach nieruchomych i ruchomych, wpisanych do rejestru zabytków, na wniosek właściciela zabytku), programach resortowych takich, jak „Konserwator” (np. konserwacja przydrożnych kapliczek, porządkowanie zabytkowych parków). Optymalnym rozwiązaniem jest przeniesienie części ciężaru finansowania działań z zakresu ochrony zabytków na inwestorów indywidualnych (np. adaptacja dla potrzeb komercyjnych historycznych budynków, przy zachowaniu formy i detalu historycznego). W przypadku cmentarzy z I wojny światowej oraz innych mogił wojennych, lub powstańczych o dofinansowanie prac porządkowych i konserwatorskich można wystąpić do Urzędu Wojewódzkiego, gdyż są to zobowiązania traktatowe państwa.

Nr	Zadanie	Wykonawca	Termin realizacji
1.	W zakresie kształtowania i inicjowania działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami	Gmina oraz instytucje współpracujące	działanie bieżące
2.	W zakresie organizacyjno-prawnym	Gmina	działanie bieżące
3.	W zakresie dokumentacji i badań	Gmina oraz instytucje współpracujące	działanie bieżące
4.	W zakresie finansowym	Gmina i pozyskani sponsorzy oraz osoby fizyczne i prawne władające poszczególnymi zabytkami /właściciele/.	działania bieżące (w zależności od posiadanych środków finansowych)
5.	W zakresie interwencyjnym	Gmina we współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz Województwem Małopolskim	działania bieżące (w zależności od posiadanych środków finansowych i zaistniałych okoliczności)
6.	W zakresie prac remontowo-konserwatorskich i utrzymania obiektów	Gmina oraz instytucje współpracujące, w tym osoby fizyczne i prawne władające zabytkami	działania bieżące (w zależności od posiadanych środków finansowych)

ANEKSY

